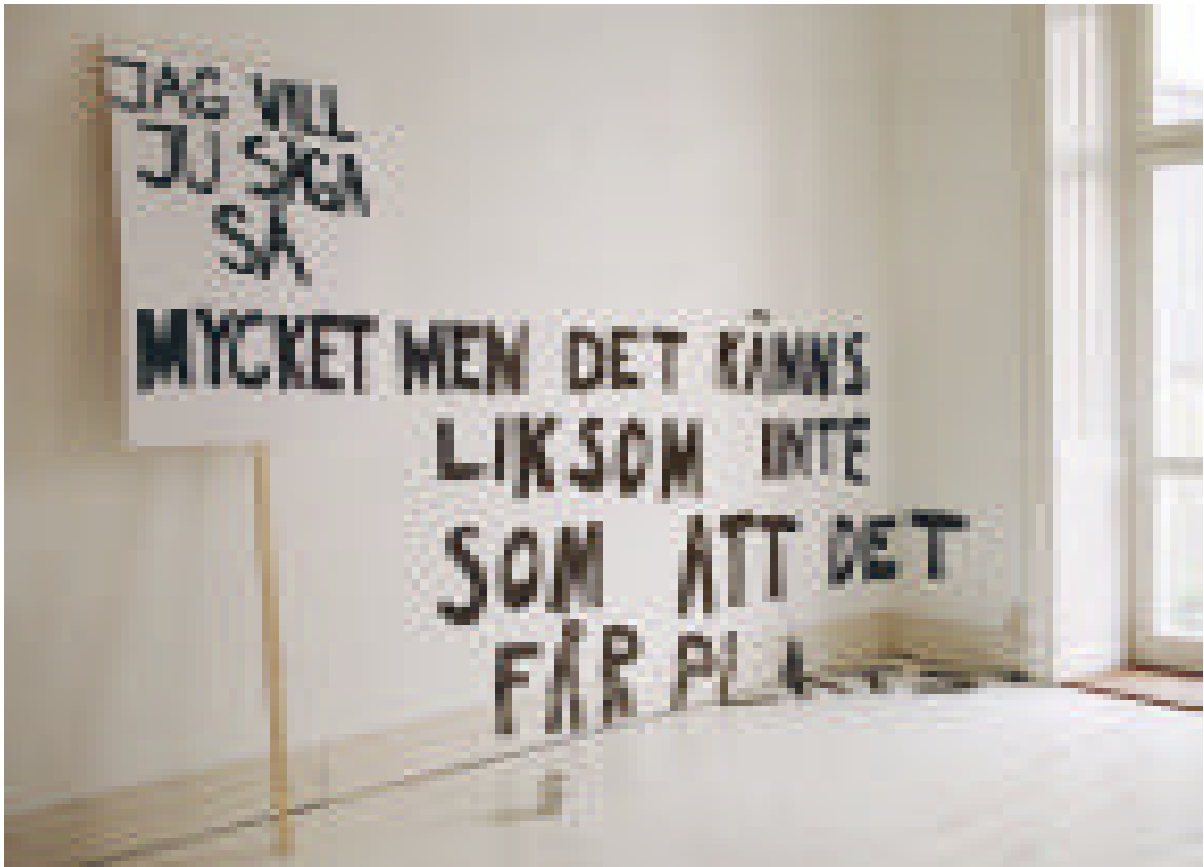

Utgiven av föreningen Bibliotek i Samhälle (BiS), grundad 1969

Privat Internet på Täby bibliotek
Ny upphovsrätt drabbar biblioteken?

96-årig bibliotekarie ser tillbaka

Förstaårsstudenter ser framåt

Kulturpolitik=illojal konkurrens?

Rapporter från Belgien, Spanien och Ungern

- *Det finns inga minerade fält i Västra Götaland* (Lina Ekdahl)

- *Om någon skulle bomba Malmö stadsbibliotek skulle jag ta det väldigt personligt* (Ulf Larson)

bis nr 1/2005

4-5 Lånemuslim och snart lånesvensk på danskt bibliotek rapporterar **Ingrid Atlestam** bl a i numrets notisavdelning

6-8 E-böcker väckte nyfikenhet på årets BOBCATSSS. Biblioteksstuderande från Öst- och Västeuropa möttes i Budapest. **Silja Vepsä** och **Maja Wettmark** var där!

9 Om någon skulle bomba Malmö stadsbibliotek skulle jag ta det väldigt personligt, konstaterar **Ulf Larson**, som minns när Israel bombade Nationalbiblioteket i Beirut

10 –11 Internet privatiserat och avgiftsbelagt på Täby bibliotek. **Lasse Karlsson** rapporterar. **Thomas Hallin** från Täby bibliotek svarar.

12- 17 Om äganderätt, utlåningsrätt och andra petitesser ingen bryr sig om. **Siv Wold-Karlsen** om upphovsrättsregler som biblioteken levtt med som nu hotas av inskränkningar och lagändringar på EU-nivå

18-19 **Lina Ekdahl** i bis poesiserie

20-23 Utåtriktade verksamheten det viktigaste som hänt. **Mats Myrstener** har intervjuat med **Valter Ahlstedt**, verksam bibliotekarie 1937-73

Caroline Andram gjorde omslagsbilden till Forsbergs slututställning 2003

24-27. När blir kulturpolitik illojal konkurrens? Olika typer av privatiseringar hotar, men biblioteken kan också undermineras genom stegvisa delprivatiseringar. **Lennart Wettmark**

28-29 2 x Belgien x **Malin Ögland**: Complex Instructions mot Vlamske Block & Stora tankar i Middelkerke och Håbo

30-31 Biblioteksarbete för mänskliga rättigheter. **Toni Samek** undervisar på en kanadensisk bibliotekarieutbildning

32 Bibliotekskampanjen i Spanien går vidare. Rapporterar **Lizzie Tuve**

bis

Utges av föreningen Bibliotek i Samhälle
Tidningen utkommer med fyra nummer
per år, indexeras i Artikel-sök

Redaktör och ansvarig utgivare: Lennart Wettmark

Styrelse/redaktionsgrupp:

Ordinarie: Mats Myrstener, Lennart Wettmark, Lena Lundgren, Christian Forsell, Anette Eliasson

Suppleanter: Barbro Bolonassos, Karin Fagerberg,

Berith Backlund, Ingrid Atlestam

BiS' hemsida: <http://www.foreningenbis.org>

ISSN 0345-1135

Prenumerationer, medlemskap och ekonomi

Karin Fagerberg, Lyckebyvägen 42, 2 tr
121 52 Johanneshov,

08-659 52 89

e-post: karin.fagerberg@chello.se

Prenumerationer 150:–

Institutioner 210:–

(utanför Sverige: 220:–)

Medlemskap (inkl.pren.) 190:–

Studerande (inkl.pren.) 100:–

Lösnummer 30:–

Postgiro 33 53 16-6 Bibliotek i Samhälle

Medverka i bis!?

Redaktionellt material

skickas till: Lennart

Wettmark, Rosenbads-

gatan 9, 652 26 KARL-

STAD tel. 054-10 18 13

sve.we@xpress.se

Spännvidden i ålder är stor i detta nummer. Valter Ahlstedt var vid intervjun i fjol i det här numret 96 år, men fortfarande intresserad av det yrke som han lämnade för drygt 30 år sedan. Två bibliotekariestuderande i Oslo, Silja och Maja, är på väg in i yrket. Dom närmare sig det och fastnar för något som kanske Valter - trots allt - inte känner till: e-böcker. Kanske mindre dramatiskt för en Ipod-generation av lyssnare bland blivande bibliotekarier att upptäcka och ta till sig.

Vi mera pappersboksorienterade kan bekymra oss över om e-boken blir en gökunge på biblioteket och en vinstmaskin för förlag, som kan berika sig på ett växande antal nedladdningar. På bekostnad av något annat. Obefogade farhågor eller ej återstår att se.

Farhågor får annars gått om näring i detta nummer: avgift på Internetanvändning, EU-kommissionen vill ha utökad biblioteksersättning, privatiseringar hänger över offentliga sektorn. Biblioteken är utsatta för stort förändringsstryck som följd av både ekonomisk och teknisk förändring och att kapitalet ständigt söker nya marknader.

**Nästa nummer av bis har kanske ändrat utseende - något. bis har fått 25.000 i kulturtidskriftsstöd och på något sätt kommer det att märkas! Hursom helst skriver bl a Kay Raseroka, IFLAs president, för bis om AIDS i Afrika i en förstudie som hon hoppas skall leda fram till vad biblioteken kan göra. Fler bibliotekarieminnen på gång! Säkert också rapport från BiS Londonresa i april och mycket annat.
Manusstopp för bidrag runt 1 maj.**

Vad är BiS?

BiS är en socialistisk förening för biblioteksanställda och andra med intresse för biblioteksfrågor. Enligt BiS är det bibliotekets uppgift att bevara och vidareutveckla demokratin genom att

- stödja yttrandefriheten och garantera tillgången till information som grund för opinionsbildning och samhällskritik.
- utgöra en offentligt finansierad och demokratiskt styrd institution som utvecklas i dialog med brukare och närsamhälle.
- arbeta uppsökande, läsfrämjande och vägledande i första hand för dem som riskerar att hamna på fel sida om den växande informationsklyftan
- aktivt erbjuda information och litteratur som utgör komplement och alternativ till det kommersiellt gångbara.

Som medlem i BiS får du kontakt med likasinnade. Du får tidskriften bis och kan delta i föreningens olika möten. Du kan engagera dig i föreningens arbete och därigenom i bibliotekspolitik, nu när det är viktigare än någonsin att hävda och stärka bibliotekens intressen i ett samhälle som alltmer förkastar kollektiva lösningar. Nu när kunskap, makt, pengar blivit en ond cirkel!

Ingrid Atlestam

Hellre pengarna än lådan

I regionbibliotek Västra Götalands tidskrift Framsidan nr 3/04 finns flera tänkvärda artiklar om distributionsstödet, (finns att hämta på deras webbplats). De intervjuade bibliotekarierna från kommuner av skiftande storlek är alla mer eller mindre kritiska till att få sig en massa böcker pådyvlade. Flera nämner att de hellre skulle vilja ha databasabonnemang, en svensk biblioteksportal eller möjlighet att köpa ett mediaurval anpassat till lokalsamhällets behov. Bristen på såväl tidsmässigt som rumsligt utrymme är stora hinder för marknadsföring och exponering de årliga 700 goda böckerna.

Röster från andra sidan är Birgitta Modigh på Kulturrådet, Boel Unnerstad och Christer Hermansson från Författarförbundet. De två sistnämnda står även som undertecknare av ett uppdrag på Författarförbundets hemsida, där man "kräver att de svenska folkbiblioteken tar emot och marknadsför kvalitetslitteraturen". Kvalitetslitteratur är här definitionsmässigt de böcker som fått litteraturstöd.

Författarna tycks ha en övertro på den goda bokens möjligheter i landets 290 kommuner varav nästan hundra har mindre än 10.000 invånare. Bibliotekarierna överskattar kanske istället behovet av databaser och länk-

listor. Kulturrådet bedriver i detta fall litteraturpolitik snarare än bibliotekspolitik.

Författarna vill att deras böcker ska ut i varje buske, bibliotekarierna vill ha databaser och portaler, brukarna vill ha allt genast här nu till mig, politikerna tycker bibliotek är i princip bra för de luktade så speciellt i deras barndom, men pengarna ska till vårdskola-omsorg.

Dessa intressekonflikter skulle kunna, om inte lösas så åtminstone benas upp, om staten inte bara driver en litteraturpolitik utan även en bibliotekspolitik. Vem vill vad med folkbiblioteken? Vi har en bibliotekslag men ingen nationell bibliotekspolitik, ingen målsättning för våra folkbibliotek.

Nu ska det slöjdas till biblioteksplaner i varenda kommun. Visst kan vi alla försöka få vår lilla pusselbit att stämma ihop med de andra små i närheten, men vad ska pusslet föreställa? Finns det nu ingen gudomlig plan så, så kan vi väl i alla fall ha en nationell! Distributionsstödet, som givetvis är en i princip god tanke, måste bli en del av en statlig bibliotekspolitik där de statliga insatserna på olika nivåer anpassas till den nya digitala verkligheten. Man måste tänka om vad gäller antalet nivåer, lokalt contra centralt!

Kejsarinnan är naken

Varför allt detta tjat om att krympa och anpassa kostymer i det offentliga sektorn? Ser ingen att hon inte ens har en minikjol kvar, utan står där i bara stringtrosan? Hon har inte ens jysta hyllor. Det gapar tomt i reolerna och ingen betalar längre fiolerna. När det gäller det digitala räcker det snart bara till nollorna. Men fattigdomen kan skylas något genom alla de skattefinansierade kulturrådsböckerna. I dessa tider får man ju vara glad för varje gratis hyllvärmare och en dag står hon kanske där livs levande även i den minsta lilla kommun, djupingen, som vill ta sig igenom de senaste årens lyrikutgivning. Vår beredskap är god!

Stöd till obefintliga

Sämre är det med beredskapen vad gäller vårt stöd till trafiksäkerheten. Utgivarna av Körkortsboken lanserar ständigt nya upplagor på svenska. Men på andra i landet frekvent förekommande språk får man fortsätta att tuta och köra med tio till femton år gamla instruktioner. Man vägrar, av ekonomiska skäl, att ge ut aktuella upplagor trots många påståningar från bibliotekshåll. Kulturrådet skulle kanske till och med rädda liv om en sådan utgivning fick lite stöd.

Detta är bara ett exempel, men troligen det mest akuta, på efterfrågan på böcker som inte finns. Skulle inte det kunna vara ett nytt uppdrag för Kulturrådet att se till att ickeexisterande efterfrågade böcker blir verklighet?

Demokratisk centralism

Äntligen! På Internationella bibliotekets webbplats hittar man nu mer och mer nyttigheter och shareware i form av skyltar och knubbetiketter på olika språk och bättre sökmöjligheter. Mer sånt! Centralisera mera, det gynnar det lokala biblioteket, såväl ekonomiskt

som kvalitetsmässigt. Det uppfins alltför många hjul i biblioteksseverige, satsa istället på kollektivtrafiken, där det är möjligt, så blir det resurser över till färdtjänst och trygga rundan där så behövs. Bibliotek är en kollektiv lösning på individuella behov. Mer centralisering för de lokala bibliotekens överlevnad.

Vem har gjort en tavla?

Vet kultureliten alltid mest och bäst? Att världskulturmuseet tagit ner en tavla, som uppfattats som stötande för många, har lett till att proffstyckarna tagit till brösttoner om hot mot yttrandefriheten och konsten med stort K. Brukarmedverkan, delaktighet, dialog och alla andra vackra ord gäller inte de för museer?

I biblioteksvärlden säger evangeliet just nu "köpa på efterfrågan", "användarperspektiv", etc. Dags att museevärlden tar till sig lite "kundorientering" av biblioteksvärlden, som i sin tur bör lära sig att våga stå för en urvalspolitik utifrån en bibliotekspolitisk uppfattning om bibliotekets uppdrag, som ju inte bara kan vara största möjliga ögonblickliga kundtillfredställelse.

Folke Filbyter

I Carl Milles version i Folkungabrunnen på torget i Linköping är han en medeltida makthavare på en till synes bångstyrig häst. Men kanske en yngre generation kan ge konstverket en ny tolkning. De kan se en modern Robin Hood som försöker tygla och fördela informationen i Internets kaskader. Folkungaätten förlorade makten och den centraliserades till Stockholm. Den moderne Folke Filbyter kämpar mot nu mot ännu större makter. Söker man i Google på copyright och klickar på "jag har tur" så hamnar man direkt hos www.copyright.gov i USA.

Levande lån

I Aftonbladet 2005-03-15 kan man läsa om biblioteket i Blågården i Köpenhamn, som lånar ut människor. Den mest utlånade är muslimen Ali Nicolaisen. Det går åxå att få låna en djurrättsaktivist, en arbetsskygg eller t ex en kommunist. Prästen är ännu ej utlånad. Med sin lånemänniska går man till ett närbeläget café och får på så sätt chans att lära känna en annan verklighet, ett annat sätt att leva och kanske blir en del fördomar reviderade. Genial idé och inte är det förvånande att bibliotekschefen heter Ågot Berger. Hon har ju tidigare visat stor insikt och kreativitet då det gäller bibliotek och integration. Till hösten ska man skaffa sig en lånesvensk, för att bearbeta bilden av det tråkiga förbudslandet Sverige.

Ordbron leder vidare

Kortedala bibliotek i Göteborg, ett av biblioteken i det nyligen avslutade integrationsprojektet Ordbron, har nu startat Café Ordbron. Biblioteket bjuder in till samtal om vardagsfrågor på på lätt svenska. Språket är nyckeln till integration, men många har ingen att tala svenska med och kön är oändlig med alla som vill praktisera i biblioteket bara för att få vara i en svensk miljö. Dessa små samtalstunder är till en början bara varannan vecka och bara en droppe i havet. Nästa steg blir kanske att låna ut svenskar!

Göteborgs Stad
Kortedala

E-böcker väckte nyfikenhet på årets BOBCATSSS

Biblioteksstuderande från Öst- och Västeuropa möttes i Budapest

Silja Vepsä och Maja Wettmark

Årets BOBCATSSS-konferens var den trettonde i ordningen och anordnades i Budapest, Ungern. Silja Vepsä och Maja Wettmark är förstaårsbibliotekariestuderanter på Høgskolen i Oslo och åkte till årets konferens som hölls tre dagar i månadsskiftet januari-februari 2005.

Den första dagen mötte vi upp på Eötvös Loránd universitetet i Budapest, som befinner sig i Pest, den nyare delen av staden. Där fick vi bekanta oss med arrangörerna från Oslo och Budapest i en välkomsterceremoni som även bjöd på smakbitar ur årets tema, Librarianship in the Information Age. Den norske författaren Eirik Newth höll ett kort, men engagerande föredrag som han kallade "The Cemetery of Forgotten Books". Detta öppnade våra ögon för fenomenet e-böcker, något som intresserat oss föga tidigare. På vår skola har vi blivit påverkade att tro att e-böcker endast är ett fiasko som inte kommer överleva, det gjorde oss nyfikna på vad andra studenter från resten av Europa har för

uppfattning om produkten. (Fem deltagande studenters åsikter om ämnet finns att läsa på s. 8)

Eirik Newth uttryckte sig skeptiskt till projekt som försöker pracka på ungdomar böcker, och föreslog att vi hellre skulle närma oss dem genom medier som är lättare tillgängliga för dem, såsom digitaliserad text.

Det här är det närmaste vi kommer litteratur på konferensen. Den moderna bibliotekarien ska hellre vara informationstörstig och teknologinörd än läsglad. På konferensen dök till och med förslag om att byta namn på biblioteket, som institution, upp under flera olika teman.

Vad är då positiva egenskaper hos

e-böcker? Vi såg plötsligt mediet ur ett större perspektiv då Newth visualiserade en möjlig framtid om vi fortsätter producera pappersböcker i den takt vi gör idag. Vår planet skulle vara utan träd och vi skulle vara begravda under böcker. Således skulle även e-böcker lösa det stora platsproblemet som finns, både i arkivsammanhang och på ett större plan.

Vår nyfikenhet angående e-böcker utvecklades under konferensens andra dag. Vi befann oss då på nationalbiblioteket i Buda, den äldre delen, på andra sidan av älven Donau. I denna vackra gamla byggnad arrangerades också den tredje, och sista, dagen.

De två dagarna var fyllda av korta föredrag på max 25 minuter och diverse workshops i varierande längd. John Ingram och Carol Turner från University of Florida redogjorde för framtidsvisioner om e-böcker i ett biblioteksperspektiv. Föredraget hade den lockande titeln "Are e-books this generation's 8-track cassettes or the next generation's mobile communicators?" Enligt dem är fördelar med e-böcker att de kostar mindre att tillverka än traditionella böcker, inte riskerar att bli stulna från biblioteket och aldrig är fysiskt utlånade.

Eirik Newth

Michal Grzywacz, Pawel Marzec och Zbyszek Szalwinski från Polen.

En nackdel med e-böcker är copyright-aspekten och författarnas möjlighet att tjäna pengar på försäljning av sina böcker. Det blir en utmaning för framtiden att inte låta e-böcker gå ut över författarnas motivation och rättigheter.

En enkel undersökning av e-bokutbudet i Oslo visade att Deichmanske biblioteket (huvud-folkbiblioteket i huvudstaden) inte har satsat på det alls. Deras motivering till att inte ha e-böcker till utlån är erfarenheter från andra norska bibliotek, få e-böcker på norska, ingen standardisering, liten efterfrågan från lånare och sist men inte minst ekonomin. Ellen Aabakken, Specialkonsulent, Plan- og utviklingsavdelingen på Deichman, skrev till oss att en del leverantörer av totallösningar kräver ett minsta-köp. Det gör priset för uppstart förhållandevis hög.

På Høgskolen i Oslo, vår skola, har studenter och anställda tillgång till

14.000 böcker i fulltext via Ebrary, en databas med engelskspråkliga fackböcker, med hjälp av lösenord. Vi har, som studenter, inte fått lära oss eller fått information om tjänsten, som ligger länkad till skolans hemsidan.

Tillbaka till Budapest; den tredje dagen ägnade vi oss åt att lyssna på föredrag som hölls av våra nya bekantskaper, bl.a. från Polen och Finland. Flera av anförandena presenterade lokala sökverktyg, andra teman var marknadsföring, beskrivning av den moderna bibliotekarien och barns relation till internet.

Men BOBCATSSS handlar minst lika mycket om det sociala som det akademiska. Vi åkte på konferensen

för att möta biblioteksstudenter från resten av Europa och möjligheterna var många. Välkomstfesten, på militärhistoriemuseet, var ett ypperligt tillfälle att mingla med likasinnade, både studenter och professorer. Vi fick även chansen att lyssna på ungersk folkmusik, samt lära oss traditionella folkdanser. Efteråt fortsatte festen på Pub Szoda, den officiella BOBCATSSS-puben, som låg i närheten av universitetet. Den sista kvällen samlades vi på Pub Szoda igen. Där flödade champagnen och stämningen var på topp. När vi sa godnatt till våra nyfunna vänner var det med hoppet om att träffas nästa år i Tallinn!

Foto: Maja Wettmark

*Nästa år arrangeras BOBCATSSS i Tallinn i samarbete med Danmarks Biblioteksskole. Läs mer: <http://www2.db.dk/bobcatsss/>
Läs mer om e-böcker på norska: <http://newth.net/ebok/>*

Röster från BOBCATSS på nästa sida

Ilona Kalnina, tredjeårsstudent från Riga, Lettland.

- Jag visste inte vad jag ville bli, bara vad jag inte ville bli: advokat, ekonom eller dylikt. Min väninna Jolanta Kalnina gick utbildningen och rekommenderade den. Jag gick inte mycket på biblioteket och är inte speciellt intresserad av böcker.

Nu jobbar jag på bibliotek och får erfarenhet men vill hellre jobba med information i en annan typ av firma, alternativt marknadsföra biblioteket som en viktig institution.

- Jag har sett e-böcker men har inte läst någon själv. E-böcker är en del av framtiden, man kan inte undgå det. Men det är fint med pappersböcker, ur historiskt perspektiv.

Alex Hartfelt, andraårsstudent från Köpenhamn, Danmark.

- Jag valde utbildningen p.g.a. att det teknologiska har kommit in i biblioteksvärlden. Jag gillar kopplingen mellan IT och böcker/kulturförmedling. I framtiden vill jag jobba med research, jag vill inte jobba på

bibliotek, särskilt inte på folkbibliotek.

- E-böcker har jag aldrig läst. I den form de existerar idag har tror jag inte på dem, men på längre sikt är de en del av framtiden.

Jenny Englund, andraårsstudent från Växjö, Sverige

- Jag har gått två och ett halvt år på lärarprogrammet, där hade vi en litteraturkurs som gav mig mersmak, så det var mest p.g.a. mitt läsintresse jag sökte till Informations- och biblioteksvetenskap. I framtiden vill jag jobba på ett folkbibliotek.

- Jag har känner till e-böcker, men har aldrig läst någon. Jag tror inte på dem, som det ser ut nu.

Michal Grzywacz, femteårsstudent från Torun, Polen

- Bibliotekariestudierna var mitt andra val, egentligen ville jag studera "computer science in practice". Jag läser inte så mycket böcker, så studievalet hade inte med det att göra.

I framtiden ser jag mig själv som chef för ett stort informationsföretag, snarare än som en vanlig anställd. Jag har haft två praktikperioder på bibliotek i samband med studierna, och det tyckte jag var tråkigt.

Efter utbildningen vill jag resa utomlands och arbeta, men till att börja med blir det väl att diska för att tjäna pengar.

- Jag har inte läst e-böcker och ser det inte heller som en del av framtiden. Jag

gillar pappret och lukten av det. Information från nätet skriver jag ut, jag spenderar så mycket tid framför en skärm när jag programmerar, så jag orkar inte tillbringa mer tid där än nödvändigt.

Liisa Kumpulainen, tredjeårsstudent från Tammerfors, Finland.

- Informationsarbete är väldigt viktigt och ger möjlighet till goda arbetsplatser. Dessutom var det lätt att komma in på utbildningen. Jag har tidigare läst historia och är mest intresserad av att jobba på ett arkiv men kan också tänka mig att jobba på folkbibliotek

- Jag har läst e-böcker som jag har fått tag på gratis. De kommer inte att ersätta normala böcker, i framtiden kommer nog båda typer att finnas.

BOBCATSSS-fakta

BOBCATSSS står för **B**arcelona, **O**slo, **B**udapest, **C**openhagen, **A**msterdam, **T**ampere, **S**tuttgart, **S**zombathely, **S**heffield

- är en årlig vetenskaplig konferens
- målgruppen är informations-specialister, studenter och lärare i informationskunskap och -forskning samt anställda på bibliotek och informationsavdelningar
- arrangeras av två europeiska skolor/universitet från två olika länder som har undervisning i ovanstående ämnen
- varje år har ett speciellt tema, årets var: Librarianship in the Information Age.

Om någon skulle bomba Malmö stadsbibliotek skulle jag ta det väldigt personligt

Ulf Larson

Jag tänker ibland på dom raserade eller skadade bibliotek som jag har läst om. Ofta menar man att sådant är skadligt inte bara för den fysiska byggnaden utan även för människornas känslor. Att folk liksom blir skadade i själen av att biblioteket förstörs. Att det handlar om övergrepp, kränkningar. Symbolhandlingar. Att sedan dom drabbade människorna också berövas möjligheter till kunskapsinhämtning, till informationssökning, till upplevelseläsning är ett praktiskt påtagligt problem som kan få vitt spridda effekter under långa tider. Ändå är det kanske reparerbart på ett annat sätt än den sårade stoltheten, upplevelsen av att blivit trampad på, att möjligheterna till historiska återkopplingar kanske är hopplöst skadade, att den egna kulturen blivit förklarad av noll och inget värde. Kanske. Jag vet inte riktigt. Men om någon skulle få för sig att bomba Asplunds hus vid Odenplan, eller kanske KB eller Malmö stadsbibliotek, så skulle jag ta det väldigt personligt. När någon på riktigt fick för sig att tuta på Linköpings bibliotek för några år sen så blev människor av (nästan) alla slag väldigt upprörda. Somligt gick att rekonstruera och ersätta, visst, men mycket blev också räddningslöst förlorat.

Så tänker jag på den gången när Israel bombade Nationalbiblioteket i Beirut för ett tjugotal år sen, och kåren vid BHS skulle göra ett uttalande. Och vad hände då? Jo, vi blev hårt angripna av flera blivande bibliotekarier, varav två var av judiskt ursprung och minsann "hade släktingar som gasats i Auschwitz", och hur kunde vi, etc. Vad dessa olika händelser hade med varandra att göra blev aldrig riktigt klarlagt. Det var något om tolkningsföreträden och tabun av olika slag. Man kritiserar ju inte Israel för någonting vad det vara må, ty då är man antisemitiskt lagd, och så är det med den saken. Den gången gick det till och med därhän att en kvinna kom till mig på biblioteket en kväll, bara för att titta på mig och, som hon sa, se vad jag var för sorts person som bara kunde föreslå något så uselt som ett fördömande av denna bombning. Jag är tacksam att det inte var idag för då hade jag väl blivit fotograferad och utlagd på nätet. För en tid sen noterade jag att hon sitter som förhandlare nånstans ute i landet, så hon är säkert fortfarande bibliotekarie eller kulturmänska. Hur man nu kan vara det och samtidigt försvara bombningar av bibliotek. Undrar om hon försvarar även att irakiska bibliotek och andra kulturskatter raserats och plundrats av Israels allierade?

Internet privatiserat och avgiftsbelagt på Täby bibliotek

Häromdagen överraskades jag av en ommöblering inne på Täby bibliotek. Där medborgarna brukar sitta och surfa framför bibliotekets datorer satt nu bara ett par kunder och nyttjade datorer från Sidewalk Express för 19 kronor i timmen.

Bibliotekarien i informationsdisken bekräftade att detta var något helt nytt i den svenska biblioteksvärlden, i alla fall vad hon visste. (Hon såg inte precis stolt ut över detta.) Kommunen skulle under ett halvår av kostnadsfritt pröva denna lösning. Linan som man hittills hyrt till allmänhetens internetdatorer kostar 10.000 kronor i månaden. Inte fullt så mycket (på grund av att priset förhandlats ned) sparar man nu genom nyordningen. Sidewalk Express kostar inte biblioteket något. (Jag glömde att fråga om kommunen får något betalt.)

Jag fick veta att man däremot kostnadsfritt kan använda

a) datorn för bibliotekskataloger där man förutom Täby bibliotek kan nå Libris, Stockholms stadsbibliotek (som i sin tur länkar till länets samtliga bibliotek) samt www.bibliotek.se <<http://www.bibliotek.se>> som ju täcker alla svenska bibliotek

b) en databasdator med ett betydande antal databaser, t ex Mediearkivet, Presstext, Dagens Industri och Råd och Rön. För att använda denna dator får man vända sig till informationen som har password.

Det man inte vill bjuda kommuninvånarna på är alltså sådant som fritt surfande, mejlande och banktjänster m m

Frågan är om detta är ett trendbrott och om vi så småningom får se Sidewalk Express i de flesta allmänna bibliotek. I Stockholm ser man dem på ganska många håll och på Sveavägen är det inte många meter mellan det fria surfandet inne i Stadsbiblioteket och det avgiftsbelagda i 7 Eleven i hörnet mot Odengatan. Se

<http://www.sidewalkexpress.se>

DesktopDefault.aspx?tabindex=1&tabid=7&City=Stockholm

Jag har tidigare funderat på den här situationen när jag inom Attac har arbetat med GATS (General Agreement on Trade in Services). Detta "frihandelsavtal", med uppenbart nyliberalt stuk, har en paragraf där man skriver att tjänster som tillhandahålls av det offentliga inte täcks av avtalet såvida de inte tillhandahålls i kommersiellt syfte eller i konkurrens med andra. Min tanke sedan tidigare är att vi här har en potentiell konflikt mellan dem som kräver "konkurrens på lika villkor" och dem som hävdar det offentliga rätt att subventionera vissa tjänster av allmänt intresse. En annan GATS-paragraf, som också kan åberopas, är den som begränsar offentliga monopols rättigheter att tillhandahålla tjänster som ligger utanför monopolets egentliga uppgift. Jag är säker på att det svenska Konkurrensverket, om frågan ställs på sin spets, kommer att hävda att konkurrensförhållandena på denna "marknad" inte är "rättvisa". Det är för övrigt ingen slump att Täby här träder fram som pionjär - det är en av de mest privatiseringsivrande kommunerna i Sverige.

**Lasse Karlsson
Åkersberga**

Sidewalk Express INTERNET CAFE

Som första bibliotek i Sverige erbjuder Täby Bibliotek sina gäster att surfa på Sidewalk Express datorer. För de kunder som samlar information är detta en mycket bra plats att vara på. Böcker, Internet med surf, chat och E-post i en tyst miljö.

(från Sidewalk Express hemsida)

Täby bibliotek svarar

Genmäle till artikeln "Internet privatiserat och avgiftsbelagt på Täby bibliotek" i bis 1/2005

Täby kommuns policy ÄR att försöka finna andra finansieringsformer än skattemedel och det ÄR de olika verksamheternas uppdrag att söka finna på sådana. När Täby huvudbibliotek sökte kontakt med Sidewalk Express Internet Café agerades helt i enlighet med detta. Bibliotekets surfdatorer i bruk var slitna och ett nytt, uppdaterat bokningsprogram var av nöden – tilltagande datortrassel tröttade ut personal och låntagare. Flera problemlösningar övervägdes under 2004 men faktum var att med vilken annan väg som än valts hade vi stått inför en utgift av betydande mått, i reda pengar likväl som i tid och energi

Hade vi några moraliska dubier? Nej, egentligen inte! Täby huvudbibliotek har tillhandahållit surfmöjligheter för allmänheten sedan tio år. Liksom en gång till radio och tv knöts ursprungligen stora folkbildningsdrömmar till det nya mediet - informationsområdet var här! Nog för att det finns gott om "biblioteksmässig" information på nätet men vilken trafik dominerar? Ärligt talat?! Vi sätter oss inte till doms eller hötter med pekpinna men är det vår uppgift att gratis erbjuda tillgång till Hotmail, Lunarstorm, spel och dobbel, banktjänster och Silja Lines kryssningsbokningar? Därtill samtidigt som biblioteksanslagen krymper?

Biblioteken HAR ingen skyldighet att tillhandahålla fri och gratis Internetaccess. Den som vill KAN fortsätta att chatta, lösa korsord eller beställa musik från Cdon hos oss, mot en avgift om 19 kr/h, detta liksom vi tar betalt för fotostatkopiering, en annan perifer verksamhet, eller för den delen renodlade bibliotekstjänster som fjärrlån och reservationer. Men inga nya lösningar som inte skapar nya problem, naturligtvis tillhandahåller vi även nu gratis tillgång till av biblioteket abonnerade databaser, bibliotekskataloger mm men var drar man gränsen? Vad är biblioteksfäigt och vad är det inte? Här måste en fortgående diskussion föras.

Sidewalk Express har funnits hos oss sedan den 18 januari. Så här långt kan sägas att förväntningarna har infriats, kvalitet har levererats, efter en del inledande utskriftsstrul. Merparten av kunderna synes nöjda, några har förvisso fallit ifrån men andra har tillkommit; de senare lockade av att man nu kan sitta hur länge man vill och av att en biljett till Sidewalk Express gäller på vilket som helst av deras Internetcaféer i landet. Om någon tror att personalen tycker illa om lösningen är det nog fråga om projektion. Personligen hoppas jag i alla fall att verksamheten kan permanentas efter detta nu pågående sexmånadersförsök.

Någorlunda detaljerad information om bibliotekets Internetservice finns på
<http://www.bibl.taby.se>

Thomas Hallin

Bibliotekarie och it-chef på Täby bibliotek
2005-03-01

Om äganderätt, utlåningsrätt och andra petitesser ingen bryr sig om

Siv Wold-Karlsen

Artikelförfattaren beskriver en utveckling där upphovsrättsregler som biblioteken levt med nu hotas av inskränkningar och lagändringar på EU-nivå. Vad betyder PLR och IPR för biblioteken? Kommer WIPO att utvidga den kommersiella synen på upphovsrätt? Siv Wold-Karlsen har besökt möten där dessa frågor diskuterats - men inom en liten intresserad krets. Skall biblioteken och dess låntagare bli förlorare och de kommersiella krafterna vinnare?

Först en rättelse: I bis 2004:4 (Ständigt denna EU-kommission!) påstår jag att det endast är böcker skrivna på norska eller samiska som kan få norsk biblioteksersättning. Det är alldeles fel. Så här är det: Den norska biblioteksersättningen omfattar alla böcker, oavsett språk, förutsatt att de är publicerade i Norge och finns på norska bibliotek. Så säger det norska Kulturdepartementet, som lär veta.

Den felaktiga uppgiften hade jag förstås inte hittat på själv, utan hittat i en PLR-källa: Public Lending Right around the world 2004.

PLR-källor bör alltså behandlas med stor skepsis, och samma skepsis bör vi ha inför själva fenomenet Public Lending Right/PLR.

Det verkar inte finnas, eller vara i bruk, några svenska/skandinaviska ord för Public Lending Right, som definitivt inte kan översättas till 'biblioteksersättning'. Nordiska biblioteksersättningar handlar om kultur- och kunskapspolitik; det gör inte PLR.

'Om upphovsrätt och kulturpolitik i allmänhet. Om författarfondens framtid i synnerhet'

var temat för 'en både bildande och rafflande eftermiddag om upphovsrättens betydelse och kulturpolitikens förutsättningar i den inre marknadens Europa'. Arrangerad av Sveriges författarfond, i Stockholms Folkets Hus, 22 februari 2005, kl. 13.00-16.00.

Inbjudna var alla som bryr sig om 'bibliotekens, litteraturens och upphovsmännens villkor bland rättigheter och skyldigheter, ersättningar och stöd.'

Jag kände mig inbjuden, reste till Stockholm och deltog i mötet, och när jag nu skall berätta om och från det, kommer jag att fokusera på:

- biblioteksersättning kontra PLR,
- upphovsrätt kontra IPR (Intellectual Property Rights)
- upphovsrättens förhållande till äganderätt, exemplarrättigheter och utlåningsrätt.

Det är inte lätt att definiera ord och begrepp, men 'upphovsrätt' har koppling till upphovspersonen, till den som gjorde jobbet, skrev boken. Upphovsrätten grundas på skapande arbete, och upphovsrättsinnehavaren är identisk med den som utförde arbetet.

I IPR, Intellectual Property Rights (intellektuell äganderätt) finns inte längre den kopplingen, och upphovsrättsinnehavaren kan lika gärna vara distributör av litterära (eller musikaliska osv) verk, som skapare av litterära verk.

Det är också de stora och mäktiga distributörerna i mediaindustrin som, framgångsrikt, verkar för att förvandla upphovsrätt till IPR.

I viss mån är konflikten upphovsrätt-IPR samma konflikt som den mellan upphovsrätt och copyright, men IPR är mer än copyright, mer allomfattande, mer radikal i sin totala kommersialisering av upphovsrätten.

Men IPR erkänner inte köparens äganderätt, och därför utsätts nu exemplarrättigheterna, äganderätten och utlåningsrätten för hårda angrepp, bland annat från EU-kommissionen.

Upphovsrätt har alltid varit knuten till äganderätt, men en äganderätt baserad på ömsesidig respekt, och ett erkännande av att inte bara upphovsrättsinnehavaren/författaren utan också köparen/läsaren har rätt att äga.

När upphovsrättsinnehavaren säljer ett exemplar av sin bok, får köparen äganderätt till just det köpta exemplaret. Köparen har exemplarrättigheter och i exemplarrättigheterna ingår utlåningsrätten. Du har rätt att låna ut det bok-exemplaret du redligen och lagligen har köpt.

Men IPR erkänner inte köparens äganderätt, och därför utsätts nu exemplarrättigheterna, äganderätten och utlåningsrätten för hårda angrepp, bland annat från EU-kommissionen.

'Indirekt diskriminering'

På mötet i Stockholm redogjorde Göran Söderström, från Justitiedepartementet, om de senaste turena mellan Sveriges regering och EU-kommissionen i konflikten omkring biblioteksersättningen:

14/12 2004 skickar EU-kommissionen en formell underrättelse till den svenska utrikesministern. Svenska myndigheter mottog skrivelsen, inklusive en svarsfrist på 'två månader räknat från mottagandet av denna skrivelse' den 22/12 2004, och har tolkat det som att de senast den 23/3 2005 skall ha lämnat ett svar till EU-kommissionen.

Skrivelsen inleds med:

Ärende: Formell underrättelse. Överträdelsens nummer: 2003/2193 Bristfällig tillämpning av vissa delar av direktiv 92/100/EEG rörande utlåning. Sedan kommer en sammanfattning av vad som hänt sedan 24 april 2004, då EU-kommissionen skickade sitt första hotbrev, och slutligen konklusionen att EU-kommissionen anser att Sverige utövar 'indirekt diskriminering' och därmed inte uppfyller sina EU-skyldigheter.

EU-kommissionen godtar inte en språklig-geografisk begränsning av biblioteksersättningen (till böcker skrivna på svenska eller av författare som är fast bosatta i Sverige) När Sverige hänvisar till att kommissionen redan 1992 godtog en liknande begränsning i den danska biblioteksersättningen (här är kriteriet att böckerna måste vara skrivna på danska) svarar EU-kommissionen att vad den sa och godtog 1992 endast avsåg/avser 'det offentliga lånesystemet (och inte villkoren för rätten till ersättning vid offentlig utlåning)'

Hur det skall tolkas, vet jag inte riktigt. Kanske som att EU-kommissionen tillåter Danmark att ha offentliga bibliotek?

EU-kommissionen tillägger att oavsett vad den sade/godtog 1992, så gällde/gäller det endast Danmark, och inte Sverige.

EU-kommissionen avslutar med att hota med ett 'motiverat yttrande' om den inte blir nöjd med svaret på den här formella underrättelsen, eller om svaret kommer in för sent.

Om EU-kommissionen heller inte blir nöjd med det eventuella svaret på det eventuella motiverade yttrandet, så är det, enligt EU-reglerna, EG-domstolen som tar över.

Nu, februari/mars 2005, håller Regeringskansliet på att bereda ett svar på den formella underrättelsen, men något mer om hur svaret kommer att bli, kunde/ville Göran Söderström inte säga.

Däremot kunde han berätta att det nu bara är tre länder som EU-kommissionen vill ställa inför EG-domstolen, nämligen: Irland, Portugal och Spanien. De tre andra: Frankrike, Italien och Luxemburg, har tydligen sagt/gjort något som har tillfredsställt EU-kommissionens krav och intressen. Vad detta 'något' är, tycks svenska myndigheter

inte veta, och heller inte vara intresserade av att ta reda på.

Det är trist, för frågorna Författarfonden ställer i sin inbjudan: 'Vad menar egentligen Kommissionen? Varför har biblioteksersättningen blivit en EU-angelägenhet?' - är viktiga frågor vi borde försöka få svar på.

Kunskap om vad Frankrike, Luxemburg, Italien har gjort, och Irland, Portugal, Spanien inte har gjort, ger förstås inte hela svaret, men kan vara en viktig pusselbit i det mysteriösa spelet om EU:s mål och mening.

Bern-konventionen och WIPO

I avsaknad av tillgänglig empiri, får vi använda teori och fantasi, samt kunskap och erfarenheter från andra aktörer i upphovsrättsfrågor, som WTO och TRIPS, Bern-konventionen och WIPO.

Bern-konventionen är viktig, inte minst därför att det är här man har definierat vad upphovsrätt är/bör vara, och hur

upphovsrätten bör balanseras i förhållande till andra rättigheter, som allas

rätt att söka kunskap och ha tillgång till vårt gemensamma kulturarv.

Upphovsrättens själva existensberättigande har också definierats som dess förmåga att främja kultur och vetenskap.

FN-organet WIPO är viktigt, inte minst på grund av den diskussion som nu pågår om huruvida upphovsrätten (fortfarande) fyller sin funktion, och verkligen främjar kulturell och vetenskaplig utveckling.

En viktig delfråga här är: Vem och vad kan göra anspråk på upphovsrättsligt skydd - eller Intellectual Property Rights?

1996 skrev James Boyle om hur curare, batik, myter och dansen lambada, strömmar ut ur tredje-världen-länder, helt oskyddade av IPR, medan Prozac, Levis, Grisham och filmen Lambada! strömmar in, omgivna av IPR-lagar, som i sin tur är uppbackade av hot om handelssanktioner. (*Boyle. Shamans, software and spleens: Law and the construction of information. 1996*)

WIPOs hållning är att när dataprogramvaror kan IPR-skyddas, bör också traditionell kunskap, som curare, batik, myter och dans, kunna IPR-skyddas.

Om detta är en farbar väg, återstår att se. Vad som är lätt att se redan nu, är att majoriteten av jordens befolkning missgynnas av upphovsrätten, åtminstone när den praktiserar som IPR.

Intellectual Property Rights hindrar fri kommunikation, fördyrar och försämrar programvaror, reducerar medborgarnas tillgång till information och hindrar vetenskaplig forskning.

Det är inte bara tredje världen och utvecklingsländerna som drabbas, utan de flesta människor i alla världens länder. Därför krävde det senaste WIPO-mötet, hösten 2004, radikala ändringar av det intellektuella ägandesystemet - major reform of intellectual property system - eftersom: Upphovsrätten (förvandlad till IPR) har blivit kontraproduktiv och ett hot mot vetenskaplig och kulturell utveckling. IPR hindrar fri kommunikation, fördyrar och försämrar programvaror, reducerar medborgarnas tillgång till information och hindrar vetenskaplig forskning.

Det kommersiella värdet av upphovsrätten är också ständigt ökande, och det är den direkta orsaken till att upphovsrätten, och speciellt ensamrätten, breder ut sig.

Kommersiella aktörer har upphovsrätt

Jan Roséns gjorde ett inlägg på Författarfondens möte. Jan Rosén är professor i juridik, och han definierade EU:s grundläggande upphovsrättsfilosofi som: 'upphovsrätt innehas av kommersiella aktörer'

Det kommersiella värdet av upphovsrätten är också ständigt ökande, och det är den direkta orsaken till att upphovsrätten, och speciellt ensamrätten, breder ut sig.

Upphovsrätten är i princip teknik-neutral, men Bernkonventionen misslyckades med att hävda upphovsrätten i förhållande till den nya IKT-teknologin, och därför bildades FN-organet WIPO.

WIPO har lyckats bättre, men EU är inte nöjd; EU vill ha mer, och de direktiv, särskilt Info-Soc direktivet som EU nu lanserar, karakteriserar Jan Rosén som 'WIPO plus'.

Troligen är EU rätt missnöjd med den upphovsrättsdebatt som nu pågår inom WIPO, och det tycktes också Jan Rosén vara. Han tolkade den som tredje världens hämnd. Kritiken leds, enligt honom, av 'trojkan Brasilien, Egypten, Indien' och handlar helt enkelt om att utvecklingsländerna är besvikna över att de inte fått så mycket biståndspengar de velat ha, och därför går de nu till angrepp på upphovsrätten, som de ser som ett västerländskt påfund.

WIPO har problem med tredje världen, ett problem EU är befriat från, och därför kan EU driva sin 'WIPO plus'-linje.

WIPO plus innebär, såvitt jag förstår, en helt igenom kommersialiserad upphovsrättslinje, där upphovsrätt förvandlas till IPR.

Det dröjde rätt länge innan EU-kommissionen började engagera sig för upphovsrätten, berättade Rosén. Det var först på 1990-talet, men när man först började, gick det

också undan. Dessutom: Medan EU-kommissionen sölade, var EG-domstolen på alerten och plogade vägen med flera viktiga rättsfall. Vi fick inga konkreta exempel, men informationen är intressant nog, särskilt i ljuset av Sveriges och andra EU/EES-länders väg mot EG-domstolen.

Ensamrätten har alltid varit en viktig del av upphovsrätten, men ingenstans, tror Jan Rosén, har man lyckats konstruera och vidmakthålla en ensamrätt helt utan begränsningar.

Jag tror att vad EU ytterst vill med upphovsrätten är att förvandla den till IPR, i syfte att upprätta en kommersiell ensamrätt helt utan begränsningar.

Peter Freuchen och äganderätten

Gunnar Petri, ordförande i STIM, höll ett spännande och intressant föredrag om 'Den svenska upphovsrätts historia', men här skall jag bara diskutera det politiskt-ideologiska innehållet i det han sa.

Petri är en varm försvarare av en obegränsad ensamrätt, och tycker följaktligen att EU-kommissionen gör ett storartat arbete för att stärka och harmonisera upphovsrätten.

Han tycker också att författare som är kritiska till EU-direktivet är några otacksamma typer. För vad är det EU-kommissionen försöker göra, annat än att förverkliga det som alltid har varit författarnas stora intresse: Att få betalt, att få betalt, att få betalt. Att få betalt när boken trycks, att få betalt när boken köps, att få betalt när boken lånas ut, och här lyfte Gunnar Petri fram Peter Freuchen som det goda exemplet.

Peter Freuchen (1886-1957) var dansk polarforskare och författare. I sina böcker tryckte Freuchen en varning och ett förbud: Biblioteken fick inte låna ut hans böcker med mindre de betalade honom för det. Det gjorde nu danska bibliotek ändå, och Freuchen och hans förlag gick till domstol, och fick rätt i högsta domstolen.

Detta hände på 1930-talet. Gunnar Petri har inte själv sett domen, bara läst om den, och många frågor är obesvarade, t.ex: Vad gjorde biblioteken sedan? Slutade de låna ut Freuchens böcker? Eller betalade de honom/förlaget för varje bokutlåning?

Oavsett framstår Peter Freuchen och hans förlag som visionära, och som bärare av idéer med ett stort ekonomiskt potential.

På slutet av 1990-talet, när WIPO förde en extremt IPR-vänlig upphovsrättspolitik, och Freuchens andliga arvtagare med rätta vädrade morgonluft, gick Kungliga Biblioteket i Stockholm till inköp av en CD-ROM-skiva. Det var fin skiva, som innehöll svensk konsthistoria; dyr, men värd sitt pris, tyckte KB, ända till upphovsrättsinnehavarna meddelade att de också skulle ha betalt varje

gång någon tittade på innehållet.

Vad gjorde biblioteket då? Tog det strid för sina och bibliotekbrukarnas rättigheter, exemplarrättigheterna, bruksrättigheterna (skivan var ett referensexemplar, som endast fick användas på biblioteket). Försvarede biblioteken sin äganderätt till ett lagligt inköpt exemplar? Icke! Biblioteket låste in skivan i ett skåp, och ingen fick använda den. Den ansvariga bibliotekarien skrev i och för sig också en mycket bra artikel, men någon folkstorm blev det inte, och IPR-anhängarna kunde lugnt trappa upp sina stöld-räder och sina kränkningar av köparens äganderätt. Nu också, och inte minst, med teknikens hjälp.

Nu går vi tillbaka till Danmark på 1930-talet och ställer frågan: Varför nöjde Peter Freuchen och hans förlag sig med att förbjuda biblioteken att låna ut hans böcker? Varför inte ett generellt utlåningsförbud, riktat mot alla köpare?

Om jag köper en bok, och sedan lånar ut den till vänner

Det mesta tyder tvärt om på att samhällen utan ett fungerande bibliotekssystem heller inte har en fungerande bokmarknad.

och bekanta, så kan ju också det tolkas som en ekonomisk förlust för rättighetsinnehavarna. Förutsatt att premissen: Alla som inte får/har möjlighet att låna boken, köper i stället sitt eget exemplar av den - är sann. Vilket den knappast är. Det mesta tyder tvärt om på att samhällen utan ett fungerande bibliotekssystem heller inte har en fungerande bokmarknad.

En jämförelse mellan den iberiska halvön (Portugal/ Spanien) och den skandinaviska halvön (Norge/Sverige) i tiden mellan 1945-1975, skulle t.ex. vara intressant och belysande.

Nu var det kanske inte fungerande bibliotek och bokmarknad som var Freuchens-och-förlagets primära intresse, utan snarare: Få betalt så många gånger som möjligt.

Att de inte gjorde utlåningsförbudet och betalkravet generellt, beror troligen på att de insåg att det vore omöjligt att kontrollera och upprätthålla. Det torde ha varit svårt nog att kontrollera biblioteken, men här kunde de kanske förlita sig på bibliotekariernas extrema undfallenhet. Bibliotekarierna i Danmark på 1930-talet uppförde sig kanske som KB-bibliotekarierna på 1990-talet, och tog heller inte de strid för bibliotekets och bibliotekbrukarnas rättigheter.

Freuchen och hans förlag hade juridiken och domstolen på sin sida, men saknade effektiva kontrollmöjligheter. Deras efterföljare har däremot nästan obegränsade kontrollmöjligheter, tack vare ny kontroll-teknologi.

DRM, Digital Right Management, kallas det, och idag skulle Freuchen kunna välja att publicera sina böcker endast i digital form, med inbyggd kontroll. Spärrkoder som t.ex gör det omöjligt att läsa boken på annat en vissa datorer, med viss programvara, gärna kontrollerade och marknadsförda av Freuchens förlag.

Idag har vi några års erfarenhet av den slags spärrkoder och kontrollteknologi, men också av brukare/köpare som vill och kan knäcka koderna, och därmed utöva sina exemplarrättigheter.

Som motdrag finns det nu, bland annat, ett EU-direktiv för att ge DRM lagligt, juridiskt, skydd, och göra det kriminellt och straffbart att knäcka koderna.

Stig Dagermans dagsedel

Bengt Göransson, f.d. socialdemokratisk kulturminister, hade som tema 'Det kulturpolitiska valet', och han inledde med att citera följande dagsedel av Stig Dagerman, publicerad i Arbetaren 18/12 1952:

Dagligt bröd

Folkbildningsförbundet anser, att författarna borde betala biblioteken, då deras böcker genom utlåning blir kända.

Hårt är livets bröd för den som skall betala.
Till stampen raglar skaldens arbetsbord.
Han lagsöks måndag av en läsare i Sala,
som fordrar fyra öre per studerat ord.

Och varje morgon kommer kravbrev i kartonger
från panka läsare i Lund och Smul.
Skalden gömmer sig i lådan bland kalsonger.
Han har inte råd att läsas före jul.

Dock darrar herrarna i rikets industrier.
Ett upprop är att vänta i advent:
Vi kräver månadslön av Münchens bryggerier,
för att vi genom dryckenskap gör ölet känt.

Och själv vill undertecknad dröja evigheter
vid de många tallrikar han tömt.
Lön av Kalmar Ångqvarn kräver vi poeter,
enär vårt grötbegär gjort havregryn berömt.

Jag vet inte hur det såg ut i Sverige 1952, men idag, och globalt, är det nog snarare läsaren i Sala som kommer att tvingas betala fyra öre per studerat ord, men läsaren kommer troligen inte att betala till författaren/upphovs-personen, utan till en annan slags upphovsrättsinnehavare, något gigantmonopol inom mediaindustrin, en TNMC, TransNational Media Corporation.

Komplikationen att det finns upphovsrättsinnehavare och upphovsrättsinnehavare, var något endast Arne Ruth tog upp, men så har han också personliga erfarenheter av konflikten upphovsrätt-copyright. Som redaktör på Dagens Nyheter kom Ruth i konflikt med ägarna som hävdade sin copyright genom att tillskanska sig journalisternas upphovsrättigheter (i digitala miljöer som internet/webben) Konflikten slutade med att Arne Ruth lämnade Dagens Nyheter.

Arne Ruth var också den enda som ansåg att det i den svenska biblioteksersättningen finns en inre konflikt mellan kulturpolitik och upphovsrätt, som är ytterst problematisk, inte minst i förhållande till EU-kommissionens krav. Den svenska biblioteksersättningsmodellen är en hybrid, som har fungerat väl i praktiken, men som det kan bli svårt att försvara i en juridisk konflikt inför EG-domstolen. Här blir den svenska modellen inte bara en hybrid, utan en skvader, svårförklarbar och svår-försvarbar.

Gunnar Petri och Bengt Göransson ansåg också att den svenska biblioteksersättningen är en hybrid, men ansåg inte att det var något större problem.

För Bengt Göransson handlade det om att hålla balansen

För Bengt Göransson handlade det om att hålla balansen mellan upphovsrätt och kulturpolitik. Blir det för mycket upphovsrätt, eller en rent upphovsrättslig modell, är risken stor att gratisprincipen försvinner och att vi får betal-bibliotek.

mellan upphovsrätt och kulturpolitik. Blir det för mycket upphovsrätt, eller en rent upphovsrättslig modell, är risken stor att gratisprincipen försvinner och att vi får betal-bibliotek.

Men en rent kulturpolitisk modell vill Göransson heller inte ha, och det av pedagogiskt-fostrande skäl. Han anser nämligen att den nuvarande modellen, med sina upphovsrättsliga inslag, har lärt biblioteken att värdesätta den kommersiellt gångbara litteraturen.

Enligt Gunnar Petri är det svenska systemet en kulturpolitisk-upphovsrättslig hybrid, men det är inget problem, eftersom Sverige i samtal med EU-kommissionen bara kan bortse från det upphovsrättsliga och kalla det hela kulturpolitik.

Petri räds heller inte ett eventuellt betal-bibliotekssystem, eftersom det inte är någon som vill ha något sådant, och de ständigt ökande betal-kraven från upphovsrättsinnehavarna är det ju staten som skall betala.

John Erik Forslund, från Sveriges författarförbund, lyfte fram de kommersiella intressena som ligger bak EU-

direktivet, genom att visa fram ett pressmedelande EU-kommissionen skickade ut 21/12 2004, och där man målar upp hotbilder av såväl en kommersiell utlåningsmarknad för böcker, som ett icke-kommersiellt bibliotekssystem, som vid sin blotta existens undergräver bokmarknaden. Färre böcker köps när det finns möjlighet att låna.

Forslund kommenterade att det väl knappast finns någon kommersiell lånemarknad, och att det heller inte finns några bevis för att offentliga bibliotek skulle minska bokförsäljningen; snarare tvärt emot.

Det var endast John Erik Forslund, Arne Ruth och Jesper Söderström (Författarfonden) som tog bibliotek och bibliotekbrukare i försvar, men det gjorde de bra, och det var vackert så.

Fast vissa viktiga frågor kvarstår, t.ex: Vad gör biblioteken nu? Vilka rättigheter, om några, är de villiga att försvara? Och hur?

WSIS och WIPO

WSIS, World Summit on Information Society, är ännu ett FN-initiativ. Det höll sitt första möte i Schweiz i december 2003, och skall hålla sitt nästa i Tunisien i november 2005.

Det handlar alltså om informationssamhället, med fokus på Internet, mediautveckling och yttrandefrihet. Alla FN-länder deltar, och här som i WIPO är det konflikter, och ungefär samma slags konflikter som i WIPO.

Sverige är också med, förstås, men som EU-medlem, och här talar EU med en röst, vilket gör att det blir rätt tyst, och inte mycket till debatt. Norge är inte EU-medlem, och tillät sig ha ett öppet mellanmöte, där medborgare och medborgarorganisationer kunde komma till tals.

Mötet hölls i Oslo, 7 februari 2005, och var arrangerat av UNESCO, i samarbete med flera departement, samt ABM, en verklig skvader-hybrid, sammansatt av Bibliotek- Arkiv- och Museiorganisationer. Det upprättades 2003, och det lär dröja innan någon kan förklara varför och till vilken nytta.

Men på WSIS-mötet var ABM med, både som arrangör och inledare. ABM-temat var 'Bibliotek och biblioteksorganisationer som pådrivere för et demokratisk informationsamfund' och innehållet var illustrerad högläsning från UNESCOs folkbiblioteksmanifest.

På frågan hur ABM ser på konflikten omkring upphovsrätt/IPR i WIPO, blev svaret att AMB varken ser eller säger något som helst.

Till ABM-representantens heder skall sägas att hon svarade på frågan; det gjorde inte representanten för Närings- och handelsdepartementet, som hade fått samma fråga lite tidigare. Då gällde det hur den norska staten/regeringen förhåller sig till WIPO-debatten

EFN, DRM och ordens makt

Den som ställde WIPO-frågan till departementet, representerar själv EFN, Elektronisk Forpost i Norge, en organisation som i tio års tid har arbetat för demokratiska fri- och rättigheter i IKT-samhället. Den 9 februari 2005 arrangerade EFN ett öppet möte omkring DRM, Digital Right Management, med utgångspunkt i att den norska regeringen nu vill införa EU-direktivet om lagligt skydd för DRM i den norska immaterialrätten, eller som det så vackert heter: Den norske åndsverksloven.

För mig var mötet mycket lärorikt, men jag var kanske den enda som kommit dit utan förkunskaper och i behov av pedagogisk folkupplysning. Uppläst blev jag också, och när jag slog på radionyheterna nästa morgon, hörde jag flera av rösterna från gårdagens möte, röster som nu berättade om DRM, lagförslag och konsekvenser av de samma, för en något större publik.

Jag har också tidigare läst artiklar som kommit från EFN, och de har alltid varit kunniga, engagerade och pedagogiska; en oslagbar kombination.

I Lewis Carrols bok Alice i Spegellandet, finns en dialog mellan Alice och Humpety Dumpety, som börjar med att Humpety Dumpety säger: När jag använder ett ord betyder det just vad jag vill det skall betyda, varken mer eller mindre. Men, invänder Alice: Frågan är väl om du verkligen kan få orden att betyda vad som helst. Frågan är, svarar Humpety Dumpety, vem det är som bestämmer, det är det det beror på.

Denna gamla sanning dök upp på nytt, och med förnyad styrka, på Författarfondens möte. För ta nu bara ett ord som 'utlåningsrätt'. När jag hör det, tänker jag direkt på rätten att låna ut, t.ex. bibliotekens rätt att fritt låna ut sina hederligt inköpta bok-exemplar. Men när Gunnar Petri och Jan Rosén använder ordet 'utlåningsrätt' är det knutet till den upphovsrättsliga ensamrätten och betyder att upphovsrättsinnehavarna har rätt att förbjuda biblioteket att låna ut böcker.

Andra ord, som är notoriskt mångtydiga och omdiskuterade är: rättvisa, diskriminering och icke-diskriminering.

Samtidigt verkar det finnas ett nästan-konsensus om att

Med tanke på att EU-kommissionen knappast har några planer på att garantera t.ex. afrikanska och asiatiska författare biblioteksersättning från EU-bibliotek, kan man ju undra vari rättvisan ligger.

de angrepp EU-kommissionen nu riktar mot biblioteken, egentligen handlar om att EU vill ha ett rättvist och icke-diskriminerande system.

Med tanke på att EU-kommissionen knappast har några planer på att garantera t.ex. afrikanska och asiatiska författare biblioteksersättning från EU-bibliotek, kan man ju undra vari rättvisan ligger. För inte kan det väl vara så illa att rättvisa här reduceras till västen mot resten?

19 januari 2005 höll nordiska författar- och översättarföreningar ett gemensamt möte i Stockholm, där de diskuterade och uttalade sig om EU-kommissionen och de nordiska biblioteksersättningsystemen. Föreningarna förstår inte hur EU-kommissionen kan påstå att biblioteksersättningen är (indirekt) diskriminerande, och de avslutar sitt uttalande så här:

Föreningarna konstaterar att det aldrig mellan de nordiska länderna ansetts diskriminerande t.ex. att svenska upphovsmän inte får ersättning för användningen av deras böcker i danska bibliotek, att norska upphovsmän inte får ersättning för användningen av deras böcker i svenska bibliotek etc.

På EFN-mötet 9 februari lekte man med bokstavs-kombinationer och deras betydelser: Den verkliga innebörden av DRM är inte Digital Right Management, utan: Dina Rättigheter Minskar, och DRM bör därför ersättas av DRB = Dina Rättigheter Bevaras

En målsättning så god som någon, för bibliotek, biblioteksbrukarna och världsmedborgare.

Göteborg, 27 februari 2005

I bis nr 2...

rapporterar Siv Wold-Karlsen och Anders Ericson från GATS-mötet i Cambridge: Trading in knowledge? The World Trade Organisation and Libraries en konferens arrangerad av EBLIDA (www.eblida.org) i samarbete med SCONUL 2 - 3 mars 2005

I samma nummer recenserar Lasse Karlsson Ruth Rikowskis nya bok Globalisation, information and libraries: the implications of the WTO's GATS and TRIPS agreements'

Släpp in poeterna i biblioteket!

bis redaktör fortsätter sin subjektiva lansering av bra poeter, som både tål att läsas och lyssnas till. Fler poesikvällar i bibliotekets regi!

Lina Ekdahl

"Ofta liknar Ekdahl en kusin till Sonja Åkesson och Kristina Lugn, inte minst i sina uppgörelser med normaliteten och den påtvingade kvinnligheten. Men hon är alldeles unik i sin medvetna muntlighet och fullständiga vägran att göra sig märkvärdig." Jenny Bergenmar *GT/EXPR* 11/6 1999

Född i Göteborg 1964

Foto: Cato Lein

Diktsamlingar:

Fram på dagen, Gavrilo 1994

Människan pratar, Gavrilo 1997

59 dikter (en samklingspocket), Gavrilo 1999

Nuförtiden W&W 2002

Dikter och musik. CD: tillsammans med Martin McFaul. Bonzo/Bonnier Amigo 2002,

Vad är det som skall utföras. W&W

(hösten 2005)

Åtta av sexton folkbibliotek i Värmland har någon bok av Lina Ekdahl

11 frågor till Lina Ekdahl

Senast lästa poet?

Alexandra Kronqvist "I dessa trakter"

Poet som borde finnas på alla bibliotek

Eva Stina Byggmästars diktsamling "Bo under ko"

Största hotet mot poesin?

Rädslan för "misslyckandet"

När skriver du helst?

Innan lunch. Februari är en bra månad.

Hur skriver du helst?

På dator. Lätt framåtutad.

Vill du helst lyssna till poesi eller läsa själv?

Beror på poet, dikt och tillfälle. Dagens dikt på radion är en klart lysande stjärna.

Vilken av dina dikter är du mest nöjd med?

En som jag gillar är "Faror"

Favoritmiljö i dina dikter?

Just nu Sjömansgården på Stigbergstorget

När skrev du din första dikt?

Kanske var jag 15 år. Kände mig ensam.

När publicerade (tryckt eller på Internet) du din första dikt/diktsamling?

I Göteborgs-Posten 1985, i samband med en uppläsning på Musikens hus. Egentligen "publicerade" jag mig första gången i radion 1984, programmet "Skymningszonen" gjorde ett program med mig och mina dikter "Myrslok och andra människor"

Vilken av dina diktsamlingar vill du att alla bibliotek skall ha?

Alla

Faror

Det kommer att gå bra
om vi varskor varandra
varnar varandra för speciellt
fästingtäta områden
stänger spisplattor
kör försiktigt
ringer hem
använder hjälm
lyfter fötterna när vi går över mine-
rade fält
går överhuvudtaget inte på minerade
fält
varnar dom där hemma
kolla alltid bästföredatum
kolla alltid utsatta ställen där hu-
den är extra tunn
stanna inne
när solen står som högst
stanna hemma
stanna i Västra Götaland
här finns inga minerade fält
det finns inga minerade fält i Västra
Götaland
det finns inga minerade fält i hela
Västra Götaland
med hjälm, stövlar och långärmad
tröja
kan du lugnt leka på ängarna
i Västra Götaland

(ur Nuförtiden 2002)

Utåtriktade verksamheten det viktigaste som hänt

Mats Myrstener har intervjuat med Valter Ahlstedt, verksam bibliotekarie 1937-73

Valter Ahlstedt är fortfarande bibliotekarie och gentleman fast han fyllt 96. Jag besökte honom för ett år sedan i hans lilla trevliga lägenhet på Norrmalm i Stockholm där han bott sedan 1943. Här bor han bland ådrigt patinerade möbler, vacker konst och många böcker. Han har hemtjänst en gång i veckan, berättar han piggt, två timmar. Hon städar, tvättar, köper mat, går ärenden. Numera kommer han sällan ut. Men han lagar mat själv. Och läser böcker. Vi slår oss ner vid skrivbordet med fönster mot gården. Det pryds av ett rejält skrivset i marmor.

Valters första biblioteksminne är från Gustav Vasa församlingsbibliotek på Norrmalm, dit han gick redan som tioåring, 1918. Han minns Hildur Lundberg som sedan blev chef för barnbiblioteksverksamheten på SSB. När stadsbiblioteket öppnade i april 1928 blev han inskriven som låntagare nummer två. "Jag lånade Anna Karenina av Tolstoj, bägge banden" säger han stolt. Efter studier i Uppsala sökte han jobb på SSB. Då hade han först arbetat en kort tid som bibliotekarie i Haparanda.

-Därifrån har jag ett starkt minne. Där fanns ju bara böcker på svenska, vi hade bara en bok på finska vad jag minns, trots att många av låntagarna talade finska, eller tornedalsfinska. Jag minns en liten pojke, som alltid gick till den där finska boken, dag efter dag, jag minns inte om det var Runeberg, och hans ansiktsuttryck när han fick läsa på finska, som väl talades i hemmet hos honom. Det glömmet jag aldrig.

-Vad är det största som har

hänt under din tid?

-Kanske det här med PR och den utåtriktade verksamheten som startade med Greta Renborg på SSB.

Det var ju helt nytt, något sådant hade man inte alls ägnat sig åt på SSB. Åtminstone inte på vuxenavdelningen, barnverksamheten hade prövat det, med sago- och sagoverksamheten som kom igång tidigt och var mycket populär, och verksamhet i skolorna. Barnverksamheten var en pionjärverksamhet som startade tidigt på SSB. Den utåtriktade verksamheten blev sedan allt viktigare, att man sökte sig utanför bibliotekets "murar". Det var inte självklart från början.

(Svaret förvånar mig först, men så gick ju Valter i pension 1973 innan den stora datoriseringen startade på folkbiblioteken.)

-Det är viktigt att nå ut till ungdomarna, när läsningen går ner i tonåren, fortsätter han. Medborgarplatsens bibliotek, som byggs om nu, ska satsa särskilt på ungdomar. Mary Örvig uppmärksammade det tidigt, tog upp det i vår diskussionsklubb 1959. Åke Åberg tillhörde väl också pionjäreterna med tonårsverksamhet på 1960-talet.

-Vad har mer förändrats under dina år?

-Skönlitteraturen har kanske minskat i betydelse (*har besannats i den senaste statistiken från SCB, tänker jag*), facklitteraturen spelar på sätt och vis en större roll idag på

biblioteket, med allt ifrån att gräva brunnar till att sköta akvariefiskar. Kanske bokförs inte såna lån alls, man kanske bara använder böckerna som uppslagsverk i biblioteket. Greta Renborg propagerade ju mycket för faktalitteraturen på biblioteket. Det borde kanske beläggas mer statistiskt, för den verksamheten är minst lika viktig som utlåningen av romaner och diktsamlingar. Vi försökte undersöka lån "på platsen" och frågor i våra facksalar på SSB, men jag tror inte att det statistiskt genomfördes fullt ut.

-Man är fixerad vid utlåningsstatistik?

-Ja, man säger idag att utlåningen

går ner, men hela verksamheten kanske i själva verket ökar, för man bokför inte ordentligt vad som händer inom "väggarna". Bibliotekens verksamhet är ju så mycket mer än bara utlåning av media.

Sigurd Möhlenbrock i Göteborg satsade starkt på kommunens biblioteksverksamhet, och var motståndare till en bibliotekslag. Men utvecklingen i kommunerna i Sverige var ojämn. Nu är jag definitivt för en lagstiftning på biblioteksområdet.

-Hur var det med biblioteken i Stockholm före SSB?

-Församlingsbiblioteken i Stockholm var väl utbyggda på 1920-talet, inte bara Gustav Vasa där jag gick, och Valfrid Palmgren var verksam.

Valter Ahlstedt verkade många år inom SSB:s biblioteksskola, som fanns mellan 1948- 1977. På bilden tillsammans med kollegan, 1. bibliotekarie Bertil Åkerman. (Foto: SSB)

Hon startade ju också Stockholms barn- och ungdomsbibliotek, en pionjärverksamhet i Norden. (Kopplingen mellan skol- och folkbibliotek uppmärksammades tidigt i Stockholm, redan på 1930-talet, med de första små filialerna i några skolor i Nockeby, där Alva och Gunnar Myrdal bodde. Borgarrådet Oscar Larsson (s) intresserade sig för det, och Folke Löfgren, som var 1. bibliotekarie på SSB och ansvarade för barnbiblioteket. Det var också lite av pionjärverksamhet då, som inte skulle återkomma förrän på 1970-talet.)

- Själv var jag aldrig riktigt tänd på idén att kombinera skol- och folkbibliotek, säger Valter. Jag trodde det skulle vara svårt att kombinera. Tidigare höll man alltid barn- och vuxen verksamheten väl separerade, på SSB låg barnavdelningen i bottenvåningen, med egen ingång, och vuxenavdelningen en trappa upp.

I Göteborg lanserade Möhlenbrock istället begreppet "familjebibliotek" på 1960-talet, alltså ett bibliotek dit hela familjen kunde gå, även farfar och farmor, och där föräldrarna kunde

hålla uppsikt över barnen, och man lånade tillsammans. Den idén försökte jag lansera på SSB. Jag tror att det här med folkbibliotek i skolan var en "70-talspryl" som kanske inte hade framtiden för sig. Det fanns ekonomiska orsaker bakom också.

SSB kanske var en "modernistisk symbol" när den skapades, byggnaden vid Odenplan, ett arkitektoniskt monument, men den var

knappast särskilt praktisk att arbeta i. (Valter skakar på huvudet.) Men vackert var det! Nu är lokalerna för trångbodda och man diskuterar en utbyggnad med de tre s.k. annexen mot Odenplan. Det är nog bra.

-Jag tycker Kulturhuset med Läsesalongen är en av de stora insatserna SSB gjort, som saknade motsvarighet i Sverige när den kom.

-När det startade hade man fler besök än Skansen! Det var en filial till SSB då, men nu ingår det väl i hela Kulturhusets administration. Det var en av bibliotekschefen Lars Tynells snilledrag kan man väl säga. "Demokratiskt" i allra högsta grad.

-När kom du till Stadsbiblioteket?

-1937, först på timtjänst, sedan fast anställning 1939, efter mitt "Tornerdalsäventyr". 1938 hade jag gått Statens biblioteksskola.

-Då var Fredrik Hjelmqvist chef? Bengts farbror?

-Ja, han var en vänlig och snäll man, det tyckte alla. Bildad och hygglig. Han hade ju varit statens första bibliotekskonsulent tillsammans med Knut Tynell, de kom bägge från Lunds universitetsbibliotek. Han hade varit till USA med bl.a. Gunnar Asplund, arkitekten, och tog med sig idéer

därifrån, inte minst om barnverksamheten. Han byggde upp hela bokbeståndet på SSB med standardverk inom många ämnen, övertog de gamla biblioteken i Stockholm, köpte upp vissa. Han var historiker från början. Många studenter på högskolorna på Normalm använde oss som referensbibliotek. Hjelmqvist bjöd hem mig och några kollegor till sig när jag var alldeles nyanställd. Det uppskattades.

-Nästa chef, Knut Knutsson (1941-53) var inte lika omtyckt?

-Nja, han var ju mera "kolerisk" än Hjelmqvist om man så säger. Han var professor i slaviska språk från Stockholms universitet. Han ville göra en stor omorganisation och de anställda svarade med att ge ut en liten debattskrift, "Hur ska det gå för Pinnebergs på Stadsbiblioteket?", efter en populär roman av Hans Fallada vid den här tiden.

-Vilka förebilder hade SSB då?

-I första hand tror jag danska och amerikanska folkbibliotek, där hade skett en stor utveckling under 1920-talet. Deichmans i Oslo kanske. Vi var ju inget "vetenskapligt" bibliotek, men vi användes mycket av studenter, t.ex. i det s.k. "juristrummet", den lilla facksalen. Vi hade utbyte med både Danmark och Norge, "utbytesbibliotekarier", t.o.m. på chefsnivå! Det nordiska samarbetet var viktigt.

-Lånade även arbetare på huvudbiblioteket? Jag vill minnas att en dansk bibliotekarie litet spefullt sa till Hjelmqvist när SSB öppnade att "Hit får du aldrig arbetarna".

-Hjelmqvist gjorde ju själv en undersökning av låntagarna, jag tror det var 1941. Det visade ju att en stor del av besökarna på huvudbiblioteket var studenter, och barn. SSB övertog ju också Stockholms arbetarbibliotek 1928, det blev filial, men las ner

Bibliotekstekniska klubbens besök på Fredriksbergs kommunes hovedbibliotek 1950. Valter Ahlstedt i mitten med fluga

efter några år, det låg för nära huvudbiblioteket tyckte man. Fredrik Åhlander kom därifrån till SSB, vi tjänstgjorde tillsammans några år vid Medborgarplatsen, som fick sin filial i Medborgarhuset 1939. Även små filialer som Enskede och Aspudden hade startats av Arbetarbiblioteket, där lånade förstås många arbetare. Sen var det ju alla Församlingsbiblioteken som övertogs. Östermalm, Kungsholmen, två på Södermalm, två på Norrmalm. Från Gustav Vasa församlingsbibliotek, där Valfrid Palmgren utvecklat barnverksamhet och öppna hyllor och kataloger, kom ju Hildur Lundberg

-Hur reagerade personalen som "övertogs" av SSB från de äldre biblioteken?

-Det kan jag ju inte svara på, men jag tror inte att det var några problem. Av församlingsbiblioteken i

Stockholm finns ju bara tre kvar nu, Matteus, Klara och Oscars, som betjänar församlingsbor i första hand. De flesta av den personal som "övertogs" hade ju ingen formell utbildning, de var "idealister" med lång vana från sina respektive bibliotek. Margit Lamm, en annan av Palmgrens elever, kom från Stockholms barn- och ungdomsbibliotek, som Palmgren startade 1911. Lizzie Moll också tror jag, som var gift med Knut Tynell, bibliotekskonsulenten och vår senare chef Lars Tynells mamma. Det var ju en liten värld på många sätt. Den här personalen övertogs "som dom var", och det fungerade. Men Knut Knutsson ställde högre krav på de anställda, och utvecklade och organiserade om vår internutbildning. Han genomförde också en stor arbetsundersökning, den redovisades i en bok 1952,

som jag och Folke Löfgren också redigerade

. -Den gick kortfattat ut på att man skulle skilja kontoristerna från bibliotekarierna, vad gällde arbetsuppgifter och ansvar. Kontoristerna kände sig säkert nedvärderade, men andra menade att det var nödvändigt med en nyorganisation. Då kunde det hända att bibliotekarierna stod vid utlåningsdisken hela dagen och bara lånade ut böcker. Nu fick vi en fastare organisation med tre första bibliotekarier, inre och yttre tjänst, och barnverksamheten. Tidigare hade det funnits bibliotekarier, så kallade amanuenser med eller utan biblioteksutbildning, sedan tre kategorier av assistenter, och vaktmästare. Det var ju en snårig organisation. Men Knutssons utredning kritiserades ganska hätskt av perso-

nalen. I samband med den nya utbildningen gjordes också de lägsta assistentjänsterna om till kontorister. Vi fick en lite "modernare" organisation. En bibliotekarie skulle inte längre stå i utlåningsdisken, osv. Men Knutsson hade en tuffare inställning till akademiker också, de skulle inte bara ha fackkunskaperna utan också vara biblioteksutbildade, vilket tidigare inte alltid varit fallet. En del av de gamla bibliotekarierna gillade inte det heller, så det blev en hel del kritik mot Knutsons reformer. Jag kom sedan att leda utbildningen på SSB under ett antal år.

-Knutsson avgick 1953, då fick SSB sin första bokbuss, och avlöstes av Krister Gierow. 1956 anställdes en ny akademiker som chef, Gert Hornwall, som var docent i statskunskap. Under Hornwall tillkom flera nya filialer i förorterna. Hur var samarbetet med politikererna?

-Det var ju en politiskt sammansatt biblioteksråd som gav direktiv,

och jag tycker att samarbetet fungerade bra, i stort sett. Kanske var socialdemokrater och vänsterpartier lite mer "själfulla" i sitt arbete än de borgerliga, moderaterna menade ju hela tiden att verksamheten skulle finansieras med avgifter, vilket "vänstern" motsatte sig. Kulturen skulle helst inte "kosta någonting", menade moderaterna. Majoriteten var länge socialdemokratisk i Stockholm, och där var man hela tiden positiv till utbyggnad av biblioteket.

-Din sista chef var Lars Tynell, som verkade mellan 1967 och 1977, då han blev riksbibliotekarie. Det var en tid av stor expansion. Du gick i pension 1973.

-Ja, jag hann avverka fem chefer, allt som allt. Idag kan jag inte ens besöka biblioteket längre och vet knappt vad chefen heter (Inga Lundén), jag har så svårt att gå. Jag går ibland ut med rullatorn, men har svårt med balansen. 1978, när Ulf Dittmer tillträdde, hade vi sju miljoner utlån per år, det hade varit

en fantastisk utveckling, med ett fyrtiotal filialer och över 700 anställda i allt. Vi hade fått bokcafé i Fältöversten (Östermalm), nya bokbussar, arbetsplatsutlåning, boken-kommer, Läsesalong, och så vidare. Jag hade varit med om allting.

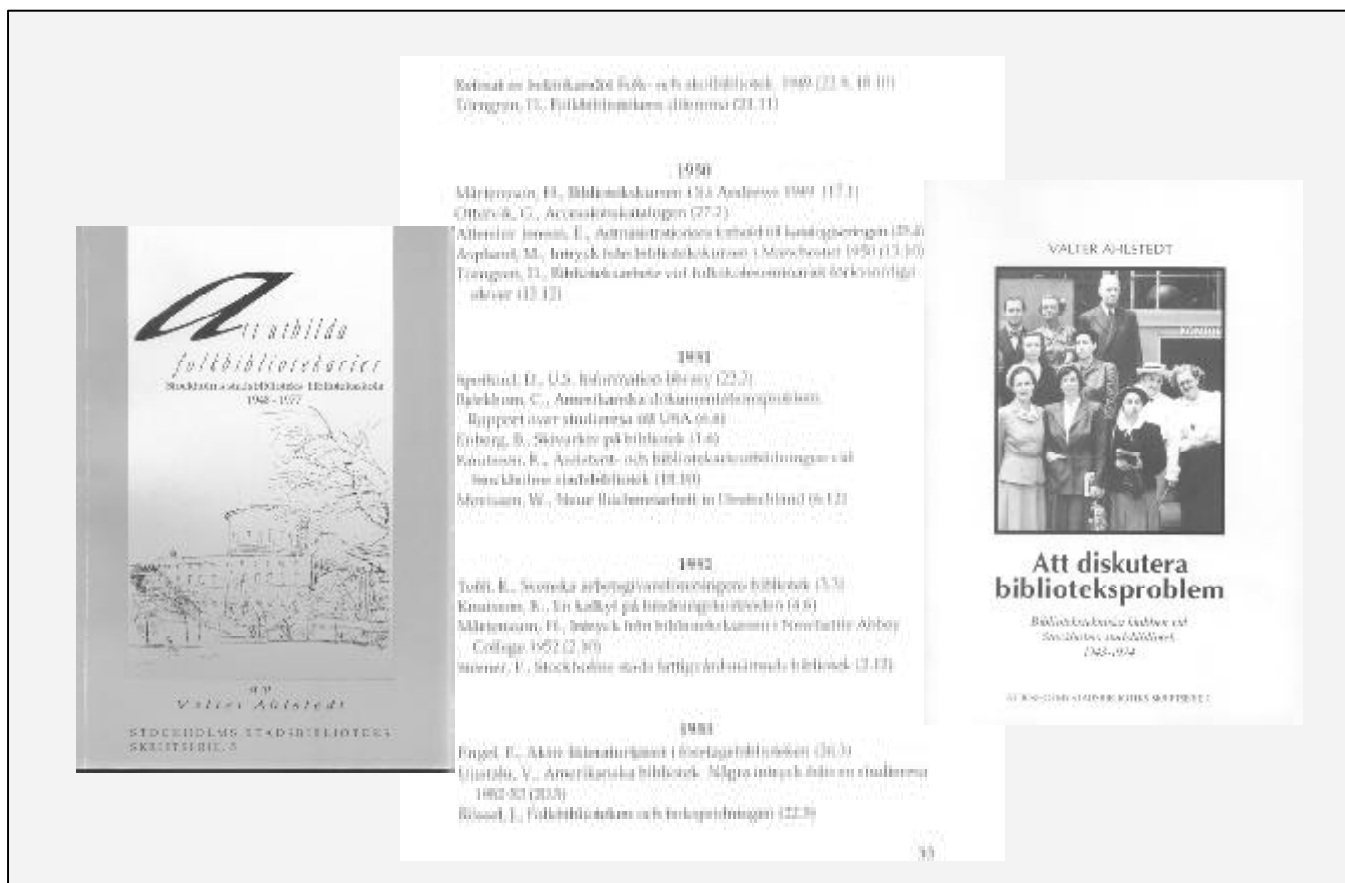
Valter avgick i tid. Redan under Ulf Dittmer (1978-86) började en uppstramning av verksamheten, efter guldåren på 1970-talet. Dittmer var den förste bibliotekschefen utan egentliga akademiska meriter i Stockholm, precis som Möhlenbrock i Göteborg. Han hade en bakgrund bl.a. som socialdemokratisk politiker i Haninge.

En stor omorganisation företogs 1983. Stockholm blev länsbibliotek och staden fick stadsdelsnämnder. Från slutet av 1970-talet började utlåningen stagnera, inte bara i Stockholm.

Men det är en helt annan historia, som man brukar säga.

Intervju: Mats Myrstener

NÄR BLIR KULTURPOLITIK ILLOJAL KONKURRENS?

Lennart Wettmark

I vilken form kan folkbiblioteken överleva? Kraven på biblioteken ökar snabbare än de ekonomiska resurserna. Hur förväntas biblioteken möta det? Olika typer av privatiseringar hotar, men biblioteken kan också undermineras genom stegvisa delprivatiseringar och bristande diskussion om dess mål och medel.

Under de senaste hundra åren har något ganska märkvärdigt utvecklats: folkbiblioteket. Det har varit beviset på att vi kunnat gemensamt bekosta, äga och solidariskt dela litteratur och information. Grunden är de gamla upplysningsidéerna om förnuft & rättvisa, som kommit att utvecklas till en samhällelig kulturpolitik, som tagit form runt om i landet i huvudbibliotek, filialer, bokbussar och andra sorters uppsökande verksamhet. Nu hotas denna geniala sociala uppfinning. Vi har aldrig som nation varit rikare, men bibliotekens verksamhet drabbas istället av nedskärningar. Vi har aldrig varit i större behov av mångfald och alternativ i utbudet av litteratur och information, men marknadstänkandet håller på att förvandla biblioteksnyttjaren till en kund. Kommer kulturpolitiken att kunna hävda sig mot marknaden?

Vi som är i branschen ser även de små stegen; På förra höstens bok- och biblioteksmässan presenterade Bibliotekstjänst sin nya entreprenadidé på ett seminarium. Symptomatiskt nog fick man betala för att lyssna på representanter från företaget och två bibliotekarier med erfarenhet av denna nya idé: att erbjuda ett standardurval av skönlitteratur till bibliotek, med Hornstulls bibliotek som pilotprojekt.

När man diskuterar privatisering av folkbibliotek är detta projekt en liten del i en utveckling som en del ser som ett hot, andra som ett löfte. För nyliberaler i gemen är varje steg mot marknadslösning ett steg i rätt riktning - om än aldrig så litet. För Bibliotekstjänst utgör Hornstullsprojektet en förhoppning om att kunna utveckla en ny affärsidé. Bland somliga bibliotekarier väcker projektet frågan om vad ett minskat inflytandet över bokinköpen ska innebära, hos andra en förhoppning om att få tid för annat arbete.

En viktig anledning till att frågan kommer upp är de hårt ansatta kommunala finanserna. Hur kommer biblioteken att klara sig om skatteintäkterna krymper? I USA har skattesänkningar lett till drastiska nedläggningar. I oktober kom t ex förslag i Erie County i USA att 18 av bibliotekets 29 miljoner dollar måste skäras bort 2005 för att man skall kunna hantera sitt budgetunderskott på 130 miljoner dollar. 52 bibliotek hotas av nedläggning. Vad blir då kvar? Samma sak händer på andra platser i USA.

Folkbiblioteken i Sverige är också trängda av konkurrensen med andra kommunala verksamheter och ett sviktande skatteunderlag. Resultatet är nedlagda filialer och indragna bokbussar, bortprioriterad social biblioteksverksamhet, anslag som inte förmår hålla jämna steg med bokutgivning. Och samtidigt en ny mediasituation som kräver bild, ljud och IT i biblioteket. Det finns ett naturligt behov av att frigöra resurser, när man inte lyckas övertyga politikerna om ordentliga anslagshöjningar.

På ett tyskt bibliotek (Dresden) har man börjat en service att via SMS varna låntagarna när lånetiden är på väg att gå ut. Frågan är om svenska bibliotek, som tvingas kalkylera med bötespengar för att få budgeten att gå ihop har råd med ett sånt bra initiativ...

För tillfället är frågan om privatisering genom entreprenad inte särskilt het. Försök i den riktningen har inte slagit igenom, men det kan ändras snabbt.

FOLKBIBLIOTEKEN - EN FRAMGÅNGSHISTORIA

Folkbibliotekens ursprung finns i 1800-talets sockenbibliotek, folkrörelsebibliotek och kommersiella lånebibliotek. Under 1900-talet växte folkbibliotek fram med öppna hyllor, utbildad personal och med ett kulturpolitiskt mål att nå och folkbilda alla medborgare. I allt väsentligt är folkbiblioteket en framgång. Folkbiblioteken besöks av en majoritet av befolkningen under ett år.

Genom samverkan skapades ett nationellt samarbete mellan bibliotek. På 1950-talet utvecklades inom bibliotekssystemet ett gemensamt serviceorgan, Bibliotekstjänst, ägt av biblioteken, som varit en viktig del i biblioteksutvecklingen. Hoten mot folkbibliotekens idé utgjordes då främst av återkommande diskussioner om avgifter.

På 1980-talet slog de nyliberala idéerna igenom i form av avregleringar efter en ideologisk offensiv av Timbro/SAF med draghjälp av Milton Friedmann, Thatcher och Reagan. Vi fick privata daghemmet Pysslingen och Cityakuten. Socialdemokraternas motdrag Lex Pysslingen upphävdes av den nya borgerliga regeringen 1991 och "Ny start för Sverige" gav oss skolpengen 1992. Den nya kommunallagen (1992 kommunerna friare händer att pröva nya organisationsformer.

Biblioteksområdet var inte opåverkat; Nordisk Biblioteksutveckling drev under 1991 Åre bibliotek på entreprenad - innan man gick i konkurs i slutet av året, Södertälje kommun lade ut Järna bibliotek på entreprenad till Boktjänst i Järna AB 1991-98, i Örebro övertog ABF 1993 och några år framåt driften av Vivallafilialen. I Hällefors startades 1988 en kommunal bokhandel, vars personal så småningom övertog driften av både bibliotek och turistbyrå. I Örnsköldsvik drivs 9 filialer av olika föreningar.

På en biblioteksfilial i Linköping skedde 1993 det som inte de borgerliga politikerna i Stockholm lyckades med några år senare. Biblioteksfilialen Lingham i Linköping har studerats av en forskare, Elisabeth Sundin. I *Bibliotekarien som startade eget* beskriver hon en sorts privatisering som hon uppfattar som ett försök att rädda en verksamhet som är starkt hotad av sänkta anslag och kringskurna befogenheter. Den kommunala nyordningen för styrsystem och organisationsmodell kan ses som ett hot mot den "semiprofessionella" grupp som bibliotekarierna per definition utgör. Det betyder att den kompetens en bibliotekarie har i en rad situationer inte ses som oumbärlig och skyddad mot andra yrkeskategorier som fritidsledare, lärare etc. Linghamsbibliotekarien övertar i Sundins analys verksamheten för att bättre kunna upprätthålla en av nedskärningar hotad standard eller t o m verksamhet. Rimligen är den metoden bräcklig som krislösning och uppenbarligen inte annat än ett undantagsfall som inte lockat andra bibliotekarierna.

Som en reaktion och en markering mot 90-tals-turbulensen stiftades 1996 en bibliotekslag som förbjöd avgift på boklån och fastslog att varje kommun har ansvar för folk- och skolbiblioteken.

Efter ett misslyckat försök av den borgerliga majoriteten i Stockholm att 1999 få bibliotekarierna att starta eget bland stockholmfilialerna, har inga mera uppseendeväckande initiativ tagits förrän Bibliotekstjänst 2003 såldes av Svensk Biblioteksförning till riskkapitalbolaget Litorina, som sen sålde vidare till Ratos, vars affärsidé är att "rationalisera och skära ner under max sju år för att sen sälja och förhoppningsvis göra förtjänst" (BBL 2004:8)

PRIVATISERING?

Skulle olika grader av privatiseringar av biblioteksverksamheten då vara lösningen på folkbibliotekens problem? Leder vinstintresse till bättre bibliotek?

Ja, svarar antagligen den som tror att ökad konkurrens är lösningen, vare sig han/hon drivs av ideologisk eller ekonomisk övertygelse. Nej, svarar den som ser folkbiblioteken i ett demokratiskt/kulturpolitiskt perspektiv. I en magisteruppsats från Bibliotekshögskolan (Hansson & bis 2005:1

Heedman. Privatisering av folkbibliotek - skildrat i politiska dokument under 1990-talet, 2004:86) konstaterar författarna att studier verkar tyda på att den potential som vinstdrivande företag har till effektiv produktion bara kan realiseras under vissa omständigheter. I de fall cheferna inte själva är ägare "finns en tendens till samma slapphet som inom offentlig sektor (sic!). Vinstdrivande företag kan också uppfatta all resursanvändning som inte höjer intäkterna som slapphet, vare sig det är svinn eller något allmännyttigt mål som inte klart uttrycks i kontraktet." Överkompensation i form av uppblåsta löner och extra vinster till ägarna förekommer.

Vissa kommunala områden, som t ex sophämtning, är lättare att definiera, utvärdera och öppna för ett anbuds-förfarande. Bibliotek är kulturpolitik och mera komplicerat.

Uppsatsförfattarna sammanfattar riskerna med en privatisering i ett antal punkter:

- Kommunens kulturpolitiska inflytande minskar
- Fragmentarisering av bibliotekssystemet sker
- Kommunalt monopol ersätts av privat monopol vid få intressenter
- Osäkerhet och ineffektivitet kan råda vid ostabila entreprenörer
- Sekretesslagen omfattar endast* förvaltningsmyndigheter. Hemliga uppgifter i bibliotekens låneregister riskerar därför att lämnas ut
- Privatanställda omfattas inte av tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen. Arbetsgivare kan därför hindra anställda att uttala sig i frågor rörande sin arbetsplats.
- Regeringsformens och tryckfrihetsförordningens krav på öppenhet gäller inte för extern producent.
- JO och JK har inte rätt att utöva tillsyn över externa producenter.
- Förvaltningslagens krav på serviceskyldighet, samverkan m m gäller bara för myndigheter.

*jag har korrigerat en felaktig uppgift i uppsatsen

ÄR BIBLIOTEKEN VERKLIGEN HOTADE?

Hur orolig har man anledning vara? Vem vill ta över om man inte får ta betalt för lån? Var finns då vinstmöjligheterna, undrar en del. Ännu har vi heller inte samma offensiva ideologiska kampanjer som i USA (se t ex www.privatization.org) eller England, varifrån Ruth Rikowski berättar i bis 2002:3 och 2003:2 om en "Biblioteksprivatisering bit för bit": Heringey bibliotek som drivs av privata Instant Library, Best Value-projektet som syftar till att skapa ett konkurrensklimat för att utveckla biblioteksservicemarknaden, Private Finance Initiativ för att låta privata intressen bygga nya bibliotek med långa kontrakt - det som i Sverige motsvaras av Private Public Partnership och har används för att finan-

siera vägbyggen.

I Sverige har biblioteken visserligen en ganska stark ställning och utgör en väsentlig del av den kommunala kulturpolitiken. Men ändå verkar aldrig så starka lokala opinioner kunna rädda filialer och bokbussar. Mindre iögonfallande försämringar sker steg för steg: tjänster som inte återbesätts, neddragningar i service, avgifter på videolån osv. På tio år har vart sjunde bibliotek, drygt 250 stycken, i Sverige lagts ner. (DN 3 aug 2000)

GATS

En ny typ av hot utgörs av liberaliseringen av tjänstehandeln. Man har ägnat de senaste fyra åren att skriva utförligt om GATS, General Agreement on Trade in Services, som utgör är ett intresse för Sverige, som i allt större utsträckning orienterar sig mot och vill exportera handel med tjänster. Just nu bereds de förhandlingsbud olika länder lagt och vi vet - fast det är hemligt - att några länder, däribland USA vill att sektorn i GATS som rör bibliotek skall ingå.

Varför ökar då hoten mot biblioteken? Det grundläggande utmaningen hör samman med att informationshantering är en allt viktigare del av ett växande tjänstesamhälle. En marknad med många och kapitalstarka intressenter har utvecklats. När bibliotek ensamma eller tillsammans utvecklar sina tjänster inom informationssökning, utlån etc kolliderar ibland dessa ambitioner med olika företags intressen att tjäna pengar på samma eller liknande tjänster. Företag utvecklar och säljer produkter till biblioteken - ofta från en monopolsituation till överpriser. Många bibliotek suckar över hur dyr Nationalencyklopedien på nätet är. Men kan man avstå? På senaste tiden har diskuterats flitigt att forskningsbibliotek tvingas betala svindlande prenumerationspriser för att komma åt forskning, som utvecklats med skattemedel, skrivits av icke-arvoderade skribenter och sen packats om av privata storbolag som Elsevier. Initiativ från biblioteken och universitet att göra forskning fritt eller billigt tillgänglig på nätet (Open Access-rörelsen, tyska Subito) betraktas

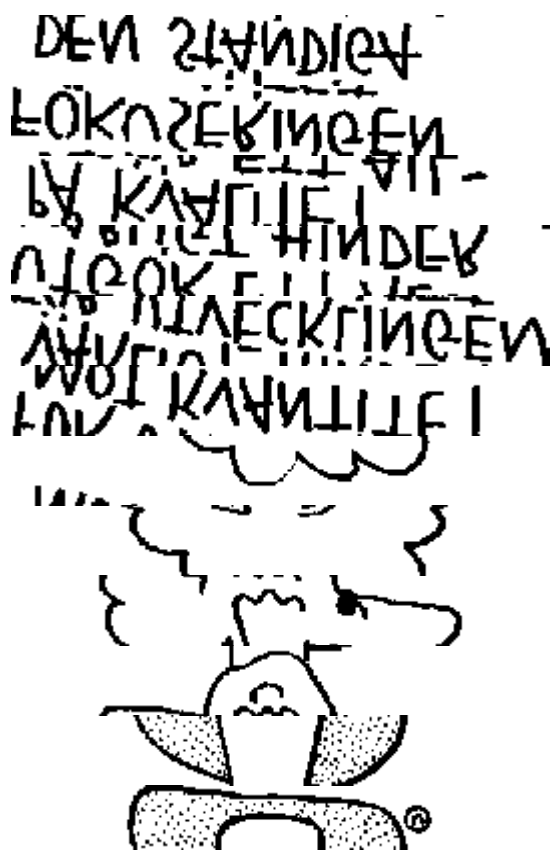
som illojal konkurrens och riskerar att hamna i rätten.

Hoten finns potentiellt även mot bibliotekens existens. Enligt GATS frihandelslogik skall ett utländskt företag kunna kräva samma subventioner som ett skattefinansierat svenskt bibliotek. Om bibliotek gratis (eller mot avgift) tillhandahåller/utvecklar tjänster som ett privat företag också har eller planerar tillhandahålla (internetcafé, informationstjänster, videoutlån etc) skulle företaget kunna kräva samma subventioner. Var skall man ta de pengarna? Vad blir följden? Måste kommunen ge samma subvention till den privata konkurrenten? Eller väljer man att lägga ner den kommunala verksamheten? GATS undantar från konkurrensen enbart institutioner som tillhandahåller tjänster inom ramen för någon slags

"myndighetsutövning" ("exercise of governmental authority") Fast då menar man "varje tjänst som tillhandahålls varken på kommersiella grunder eller i konkurrens med en eller flera tillhandahållare av tjänster". Det är ju enkelt att konstatera att för i stort sett alla tjänster finns eller kan komma att finnas motsvarande kommersiella aktörer.

Att Bibliotekstjänst utvecklar och säljer diverse tjänster till biblioteken är något att vara tacksam för. Att företaget i Hornstull tar över en del av urvalsarbetet av böcker till biblioteket kanske inte är så farligt. De kulturpolitiska effekterna kommer väl att utvärderas. Om det tidiga 90-talets entreprenader däremot kommer upp igen, med eller utan GATS, kan vi vara säkra på att Bibliotekstjänst kommer att lägga bud. Vilken privat aktör har större kapacitet att

bygga upp ett landstäckande nät av entreprenadbibliotek? Men kanske Bibliotekstjänst i så fall får konkurrens av utländska bolag. Eller för att citera Stockholms stads upphandlingsstrateg Jörgen Föhlenhag, som 1999 såg ett helt annat framtidsscenario efter det misslyckade försöket att få bibliotekarier i kommunen att omvandla biblioteksenheter till egna entreprenader. - Jag tror inte att biblioteken kan drivas av företag som enbart är inriktade på biblioteksverksamhet. De måste ingå i ett större koncept för att vara lönsamt. I dag finns det flera europeiska företag som jobbat ganska hårt med service i den offentliga sektorn - från simhallar och bibliotek till flygfält, säger Föhlenhag.

Trots de praktiska problemen tror han att svenska bibliotek kan vara intressanta för informationstjänsteföretag. Särskilt i kombination med andra medborgartjänster.

- Jag ser också att bemanningsföretagen börjar intressera sig för medborgarservice. De är flexibla. Men politikerna måste nog också fundera på hur framtidens bibliotek ska se ut. Är det bok-på-hylla-in-och-ut eller ett modernt informationscenter där datorerna står på rad?(DN 11 nov 1999)

Både statsråden Ulvskog och Pagrotsky lovade 2001 i inlägg i bis (2001:4) att biblioteken var helt fredade från GATS-avtalet. Varför kan Sverige ändå helt plötsligt komma att ha bibliotek som är underkastade GATS-avtalet? Här är två skäl:

a.) Sverige har inte velat öppna biblioteksverksamheten, till skillnad från en rad andra länder, t ex USA, som vill att bibliotek skall ingå. Biblioteksverksamheten kan däremot mycket väl komma att offras för att vinna något annat när EU såsmåningom förhandlar med WTO för alla länder i EU. Sverige är bara ett av många EU-länder och bibliotekssektorn är bara en obetydlig del i tjänstehandelspaketet

b.) En framtida borgerlig regering kanske har en annan uppfattning än den nu rådande. Och har Sverige väl öppnat bibliotekssektorn är det svårt att senare dra sig ur.

Demokratiskt fattade kulturpolitiska beslut i Sverige och svenska kvalitetskrav på en verksamhet kan uppfattas som handelshinder i en nyliberal värld. Vi måste också ha fria händer, dvs en demokratisk ordning, att revidera och utveckla biblioteksverksamheten med tanke på den snabba utvecklingen inom media. För vad händer om vi inte i vår offentligt drivna form förmår utgöra en public serviceinstitution? Om vi inte utgör ett alternativ till marknaden - hur skall vi då försvara vår existens? Kritiken finns redan nu. Så här rapporterade Linna Johansson i Expressen 4 januari 2000:

- Kanske innebär utförsäljning ett visst slags utarmning, men om det kan vi bara gissa. Mer intressant är det förstås att se hur det är nu. Att protestera mot varje form av förändring bygger ju på att man tycker att det är bra som det är.

För att ta reda på hur det är så begav jag mig i väg till mitt bibliotek. Jag letade efter det som intresserar mig, typiska exempel på sådant som påstås överleva enbart med hjälp av subventioner: feminism, ung litteratur, modern konst.

Förutom Nina Björks "Under det rosa täcket" visade sig ämnet "Kvinnofrågor" inte innefatta ett enda verk tryckt efter 1986. Unga författare visade sig inte heller vara en

stor satsning och några böcker om modern konst fanns över huvud taget inte. Då biblioteket är stort och hyllorna proppade med kioskdeckare och varje upptänkligt verk av och om August Strindberg tyckte jag att det var märkligt att andra områden var helt bortglömda.

Mest besviken blev jag ändå över tidskriftsutbudet som såg ut precis som Pressbyråns hyllor.

När jag frågade en bibliotekarie varför de prenumererar på Amelia och Sköna Hem men inte på Bang fastän de förstnämnda är enkla att få tag på och relativt billiga, fick jag veta att de valt bort dyra, svåråtkomliga Bang eftersom de ansåg att den tidskriften är "humorlös", "krånglig" och "konstig".

Vårt bästa försvar är att intensivt diskutera och tydligt visa bibliotekens unika roll för att utveckla demokrati, yttrandefrihet, kulturpolitik och social rättvisa! Det måste vi göra redan nu för att stå rustade när privatiseringsivrarna kommer. Jag kan se åtminstone två hotbilder när det gäller framtidens bibliotek. Det första är den tydliga entreprenaden. Kommunen lägger ut biblioteksverksamheten på ett företag - svenskt eller utländskt. Det andra är den mera subtila formen då biblioteken långsamt dräneras på egen kompetens. Mediaurvalet görs helt eller delvis av något företag, bibliotekets hemsida drivs av ett annat, bemanningsföretag förser biblioteket med personal osv. Till slut finns för få anställda kvar som förmår att bära upp och utveckla en social kulturpolitik, för den formuleras bara delvis av tidspressade politiker och då på en abstrakt, ideologisk nivå. Biblioteket riskerar bli en institution som efterfrågeanpassad följer marknaden. När man inte kan skilja på Pressbyråns, bokhandelns och bibliotekens utbud har biblioteken förlorat det mesta av sitt existensberättigande som en public service-inrättning.

Att kräva rätten att få diskutera GATS-avtalet är alltså nödvändigt - men inte tillräckligt!

Källor:

Hansson & Heedman. Privatisering av folkbibliotek - skildrat i politiska dokument under 1990-talet. <www> Borås: BHS 200. (Magisteruppsats 2004:86). Hämtad 20 nov 2004 från www.hb.se/bhs/slutversioner/2004/04-86.pdf

Ericson. Kommuner tar tillbaka biblioteksentreprenader. <www> Svensk Bokhandel 1998:4. hämtad 7 dec. 2004 från http://www.svb.se/SvB_papper/1998/Nummer_4/45017

Sundin. Bibliotekarien som startade eget I: Häften för kritiska studier 2003:3/4

(1.) Complex Instructions mot Vlamske Block

Sommaren 2004 hade jag förmånen att gå en kurs i den pedagogiska metoden Complex Instructions. I Sverige känner vi till metoden mer under namnet Co-operative learning. Den bygger på Elizabeth Cohens forskning om gruppsammanhang status och inläring dvs att elever med hög status i gruppen har hög inläring oberoende av intellektuell kapacitet. För att bryta mönstret har hon skapat denna metod som låter eleverna skifta roller och träna i olika typer av ansvar. Detta är alltså en metod som utvecklar grupprocessen såväl som det individuella lärandet. Metoden tar också hänsyn till lärstil. Alla ska få en chans att lyckas.

Kursledaren var flamländske Filip Paelmann.

För egen del blev jag mycket intresserad av metoden eftersom jag ser en möjlighet att öppna metodens ganska styrda uppgifter och ge utrymme för informationssökning. Om metoden öppnas mot informationssökning minskas också lärarens förberedelsetid eftersom eleverna gör en del av jobbet. Metodens strikta upplägg kan ge informationssökningen en struktur där informationskompetensens komplexitet kan rymmas.

Under höstlovet anordnade jag en workshop för lärare och skolbibliotekarier i min kommun för att pröva mina tankar. Styrkt av mina erfarenheter ville jag ändå se mer av metoden "in action" och tillsammans med min syster åkte jag under sportlovet till Gent i Belgien för att besöka en klass som arbetade med Complex Instructions.

Det är förstas svårt att under en eftermiddag tränga in i ett annat lands skolsystem och förstå vad som var "vardag" och vad som var "metodens förtjänst". Det jag såg var elever i ett nedslitet område med många nationaliteter i klassen jobba koncentrerat och fokuserat. Eleverna var "on task" i stort sett hela tiden. Läraren observerade och frågade mycket men handledde egentligen väldigt lite. Handledningen skedde nog främst vid elevernas redovisning vid slutet av dagen. Då ställde hon utmanande frågor som ledde deras tankar vidare. Det var också då jag förstod att flera av eleverna hade så bristfälliga kunskaper i flamländska att de inte kunde redovisa utan att bli tolkade av kamrater. Ändå hade dessa elever hela tiden jobbat intimt med gruppen och inte varit exkluderade.

Dagen därpå besökte vi Centre for intercultural education i Gent som utarbetar det material skolorna använder då de arbetar med Complex instructions. Centret är bildat av flamländska utbildningsministeriet och knutet till universitetet i Gent. Centret bildades i början av nittioalet som en reaktion på extremhögers starka frammarsch. Syftet är att höja utbildningsnivån samt utveckla metoder som stödjer interkulturell verksamhet – learning in and from diversity. Jämlikhet är ett annat honnörsord.

Trots att allt tyder på att metoden är effektiv ökar Vlamske Block mer och mer. I Antwerpen har de nu 33 % av rösterna.

(2.) Stora tankar i Middelkerke och Håbo

Hur ska man sortera böckerna så att folk hittar på ett bibliotek? I senaste Biblioteksbladet (2005:01) finns en artikel om Middelkerke bibliotek i Belgien där man sorterat om ordentligt! Istället för att utgå från ett klassifikationssystem som man länge upplevt förlegat utgår man ifrån de frågor människor ställer. Om detta läste jag i samma veva som vi diskuterade hur vi på vårt bibliotek ska tänka kring barnfackavdelningen:

- Kanske borde vi tänka mer i teman? föreslog vår barnbibliotekarie.

Som av en lycklig slump hade jag redan planerat en studieresa till Gent i Belgien. En avstickare till Middelkerke kanske var möjlig? Jodå, tågen går ofta och överallt i Belgien. Och där de slutar tar spårvagnarna vid, så vi lyckades ta oss till biblioteket i Middelkerke under de två timmar biblioteket hade öppet på förmiddagen. Ingen hade svarat på de mail jag skickat, men som ett ytterligare tecken på att allt ska gå mig väl, var chefen, Edwin van Troostenberghe, där och tog sig tid med att visa oss runt.

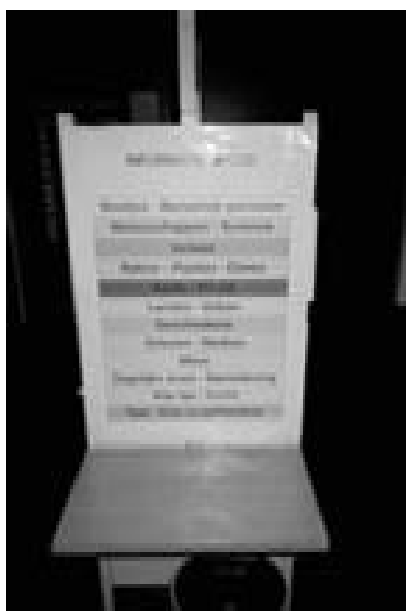
En konsekvent omsortering har definitivt skett! Detta kopplat till tydliga pictogram och färger. Vuxenromanerna står efter författare men med pictogrammen som anger genre väl synliga på ryggarna. Förutom en upplysning om vilket år romanen var utgiven. Bilderböckerna står också sorterade i teman och blandade med fackböckerna. Tidsskrifter och videofilmer som är relevanta för ämnet står tillsammans med böckerna. Internetresurser är samlade och länkade efter samma system. All extra märkning var väl värd mödan och man hävdade att utlånen ökat. Katalogen är ännu inte ordnad efter detta system.

När jag på eftermiddagen berättade för pedagoger i Gent om vad jag tyckte var så intressant med lilla Middelkerke bibliotek sa jag med entusiasm:

- De har till exempel satt fackböcker och bilderböcker tillsammans!

Ingen såg så väldigt imponerad ut, så jag var tvungen att förtydliga:

- *Det är en STOR tanke för en bibliotekarie. Och det kunde de förstå!*

Biblioteksarbete för mänskliga rättigheter

Toni Samek

Vid konferensen **Shared Dialogue and Learning: International Conference on Educating for Human Rights and Global Citizenship** i Edmonton, Kanada 12 november 2004, höll Toni Samek, lärare vid University of Alberta, en inledning riktad till en målgrupp av främst lärare. Vi återger en avkortad version. Toni har tidigare skrivit i bis i 2001:4

"If your library is not unsafe, it probably isn't doing its job." John Berry, III

Bibliotekarier uppfattas nog som sådana som

- samlar och organiserar böcker, musik, filmer, tidningar, tidskrifter och andra resurser
- svara på frågor i informationsdisken
- arbetar med klassifikationssystem
- bistår med sökningar i bibliotekskatalogen och på Internet
- ordnar barnprogram
- stöttar läsförmåga och livslångt lärande

Det gör bibliotekarier dagligen. Men jag vill utmana den ofta schablonmässigt "solida" uppfattningen av bibliotekariens roll i vårt samhälle.

Från paraplyorganisationen IFLA ner till nationella, regionala och lokala sammanslutningar över hela världen erkänner biblioteksretoriken och ideologin den oupplösliga förbindelsen mellan mänskliga rättigheter och yttrandefrihet. Det starka sambandet finns i artikel 19 av FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna, som uttrycker det:

Envar har rätt till åsiktsfrihet och yttrandefrihet. Denna rätt innefattar frihet för envar att utan ingripanden hysa åsikter och frihet att söka, mottaga och sprida upplysningar och tankar genom varje slags uttrycksmedel och utan hänsyn till gränser.

Jag vill påstå att biblioteksidéns natur och dess ideologi gör bibliotekarier till agenter för den de-

mokrati som följer Jeffersons princip att välinformerade medborgare kommer att stödja demokratis kultur.

Margaret Atwood skrev "a word after a word after a word is power". Bibliotekarier strävar efter att skydda dåtidens, nutidens och framtidens ord. De strävar efter att upprätthålla rätten till kunskap om ord på alla språk och från alla kulturer, i muntlig och skriftlig tradition, i tryck och i elektronisk form... barns ord, ungdomars ord, vuxnas ord, de gamlas ord... ord från vänster, från höger och från mitten... anarkistiska ord, radikala ord och de avvikande orden. Men det är viktigt att komma ihåg att historiskt har marginaliserade, som ursprungsbefolkning, kvinnor, samhällen utan skriftspråk och politiska radikaler (dvs de socialt och politiskt minst gynnade) inte varit rättvist "representerade" i kulturellt och medborgerligt hänseende. I ett sånt kritiskt perspektiv har kulturarbetare som pedagoger, förläggare, bibliotekarier, arkivarier och dokumentalister både medvetet och omedvetet utfört arbete och utvecklat förhållningssätt som har lett till "frånvaro, utelämnande och förnekande (t ex bristande representation av rasdiskriminerade och invandrar-kulturer)". Till det kan läggas ännu allvarligare utmaningar, t ex

- Vad händer med biblioteksvärden som intellektuell frihet i en tid av intensiv privatisering och alltmer legalistisk atmosfär?
- Vad händer med "rätten till infor-

mation" när politiska, ekonomiska och ideologiska agendor konkurrerar i samhället?

- Vad händer när information undanhålls eller manipuleras så att den genuina åsikten inte kommer fram

Såna frågor tyder inte på att vi har en trygg yrkesmässig grundval.

Vår ordförande i Canadian Library Association (CLA) Stephen Arbram fastslog nyligen: "folk som arbetar med information är samhällsomstörtare". Men Mao Tse Tung har uttryckt det bäst. Han har sagt att det snabbaste sättet att ta över en nation är att börja med att döda bibliotekarierna!

American Library Association (ALA) annonserade 31 oktober 2003 tillkomsten av ett nytt rockmärke med texten: "Another 'Hysterical' Librarian for Freedom"

Varför då?

"Idag introducerar ALAs Office for Intellectual Freedom en ny produkt för de tusentals bibliotekarier som varje dag kämpar för att skydda biblioteksbesökarens rätt till ett fredat privatliv.

"Another 'Hysterical' Librarian for Freedom"-knapp bekräftar detta viktiga arbete genom att hänvisa till USAs justitieminister John Ashcrofts nyligen framförda felaktiga påståenden. De senaste månaderna har justitieministern rest runt till amerikanska städer och försökt trumma ihop ett stöd för USA Patriotic Act, som ger lagligt stöd

för en direkt åtkomst av låneregister med en minimal juridisk tillsyn. I flera av sina tal har han beskrivit bibliotek- arier som 'hysteriska', eftersom de var bland de första att ta avstånd från de- lar av lagen då den ger regeringen makt att övervaka, i synnerhet på bib- liotek, på ett aldrig tidigare skådat sätt."

Denna händelse antyder den djupt könsbundna kulturen i yrket - ett stort hinder för att uppnå fullständiga mänskliga rättigheter i en patriarkal kultur. Näraliggande områden att när- mare granska innefattar: mångfald, institutionaliserad rasism, vita privi- legier och tillgång på offentliga are- nor (öppna fora)

Colin Darch har skrivit att " bibliotekariens arbete är en socialt baserad handling och därför både sub- jekt och objekt i en ideologisk kamp" Det är verkligen en strid inom yrket. Den äger i första hand rum inom dis- kursen progressivt biblioteksarbete (i Nordamerika också känt under beteck- ningen "activist librarianship", "socially responsible librarianship" och "radical librarianship" och i an- dra länder som "critical librarianship"). Det har sin bas i ett nätverk i länder som Argentina, Öster- rike, Tyskland, Mexico, Sydafrika, Sverige, England och USA. Nätverkets bas är genomsyrat av den amerikanske biblioteksaktivisten E.J. Joseys begrepp "positiv aggressivitet".

Så även om ni kommit hit med upp- fattningen om bibliotekarie som ett stillsamt, feminint yrke, hoppas jag ni kommer att gå härifrån med insikten att det är ett frispråkigt medel för en- gagemang baserat på principer - och emellanåt på ett positivt bråkmakeri

Sett på så sätt ser bibliotekarier sig som:

sociala aktörer / frihetskämpar / för- kämpar för demokrati / vakthundar mot de styrande / som de som ordnar utrymme och plats för en offentlig sfär / som främjare av äkta opinioner och till rätten till kunskap /pedagoger för

läs-, skriv- och andra färdigheter / anhängare av kulturell egenart, kul- turell demokrati och förmåga att till- ägna sig kultur / aktivt möjliggör trans- parens (dvs information som finns till- hands när du behöver den) / bevarare av minnet, det mänskliga arvet, kultu- rella och medborgerliga identiteter / och, som själva kärnan, anhängare av mänskliga rättigheter (inklusive barns och småflickors rättigheter)

Vårt kanadensiska **Statement of Intellectual Freedom** föreskriver för oss att "bibliotek skall motstå alla försök att begränsa utövandet av (vårt) ansvar när det gäller att erkänna indi- viders och grupperns rätt att kritisera" För mig är detta ett aktivt och inte ett passivt direktiv.

När jag undervisar uppmuntrar jag därför biblioteks- och informations- studerande att

- undersöka den moraliska grun- den för biblioteksutövandet
- föreställa sig ett mera socialt, po- litiskt och humanistiskt inriktat yrke
- förstå mångfald och konflikter i vårt samhälle
- se biblioteket som en motstånds- punkt
- eftersträva delaktighet och på- verkan som yrkesmässig hållning /seek library citizenship and agency
- på ett kritiskt sätt lära känna yr- kets natur och ideologi
- vara uppmärksam på sociala för- ändringar

Inom denna pedagogiska ram kan stu- denterna kritiskt studera hur bibliotekarier uppfattar och reviderar sina värderingar och allianser, liksom var och hur de diskuterar och utveck- lar en förhållningssätt (och så små- ningom tjänster) som hör ihop med sånt som

- neutralitet
- varumärken
- företagssponsring
- hot mot tillgången på bibliotek
- censur

självcensur (eller inre censur)
alternativa ämnesord och deskriptorer
offentligt tryck som saknas
små och alternativa tidningar
regler för möteslokaler och synen på allmänna utrymmen
tillgång till Internet och barns skydd
angrepp på rättvis kopiering (fair use copying)
tillfällig och begränsad tillgång på inköpta elektroniska dokument
akademisk frihet
yttrandefrihet i yrkes- och policy- frågor
"en röst"
det offentliga rummet
systematisk rasism
internationella relationer
arbete
outsourcing
GATS
nedskärning av
lärarebibliotekariers arbete
intellektuell egendom
service till fattiga, hemlösa och människor som lever med små in- komster
mediakoncentration
socialt ansvarsfulla investeringar
privatlivets helgd
nationell säkerhetspolitik
osv

Bredden och djupet i dessa ämnen vi- sar att bibliotekarier befinner sig i frontlinjen och centrum och inte i mar- ginalen av samhället. Bibliotekarierna här i Kanada är indragna i kontrollen efter 11 september, mordbranden i bib- lioteket till United Talmud Torah School i Montreal och annan kultur- vandalisering, hets mot folkgrupper, Internet och diskussionen om barns skyddsbehov, rasism, homofobi osv.

Slutligen: Huvudpunkten för ett biblioteksarbete som understödjer mänskliga rättigheter är socialt ansvar och sociala handlingar som verkar- inkluderande

Originalartikeln finns på bis hemsida:
www.foreningenbis.org

Begränsad

eftersändning

Vid definitiv eftersändning återsänds försändelsen med nya adressen på baksidan (ej adressidan).

Avsändare:

bis

Rosenbadsgatan 9

652 26 Karlstad

B-posttidning

Bibliotekskampanjen i Spanien går vidare.

Kampanjen mot betalning för bibliotekslånen går vidare i Spanien. Den 20 och 21 februari hade man en samling i Guadalajara i provinsen Castilla la Mancha. Folk från alla berörda parter deltog, inte bara bibliotekarierna utan förläggare, bokhandlare, distributörer, användare och inte minst författare.

Det är inte bara biblioteken som opponerar sig mot betalningen för bibliotekslånen. Även författarna har skrivit ett manifest, som mer än 400 av dem hittills undertecknat. Motiveringen är densamma. Påståendet att författarna förlorar på att man kan läsa deras böcker gratis genom att låna dem på biblioteken avfärdar de helt. Biblioteken gör böckerna tillgängliga under mycket lång tid. Författare, vars verk snabbt glöms bort i nyhetsfloden, uppmärksammas på biblioteken. Även bibliotekens andra aktiviteter bidrar till ökat läsintresse, t.ex. läsecirklar, sagostunder, seminarier, utställningar osv. Denna uppmuntran till läsning är till stort stöd för författarna.

Barnombudsmannen i provinsen Madrid har tagit emot listor med underskrifter av 26.000 barn som protesterar. Konsumentombudsmannen har hittills fått in 210.000 underskrifter. Man kan gå in på sitt lokala bibliotek och få hjälp med att skriva till "Euro-Ombudsman@europarl.eu.int" om man så önskar. På nätet finns också ett färdigt brev till José Luis Rodríguez Zapatero, Spaniens premiärminister, som man kan underteckna och skicka iväg. Något förvånande är att MEC (El Ministerio de Educación y Cultura=Utbildnings och Kulturministeriet) håller en låg profil. Man begränsar sig till att meddela att samtal förs med berörda parter i de olika provinserna.

Det finns mycket att läsa på nätet om man vill fördjupa sig och behärska spanskan. En av de bästa web-adresserna är "<http://www.ucm.es/bucm/jornadasprestamo>". Dessvärre förekommer också en grov smutskastning av de parter som förespråkar avgifter. Den ena är SGAE (ungefär spanska författarförbundet) och den andra heter CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos), som sysslar med alla typer av kopiering, konst, musik, litteratur osv. Inläggen är så grova och fulla med svordomar att jag upplever dem direkt motbjudande. De gagnar säkerligen inte syftet med kampanjen och jag har vänner som hoppat av, eller ligger väldigt lågt, eftersom de tycker att kampanjen urartat. Dessa menar, att man bör lösa sådana här problem med samtal och väl underbyggda argument och namninsamlingar.

Författaren Julián Alonso har ett inlägg på nätet. Det finns på den "sansade" sidans webbplats. Den är ganska lång, nästan 3 sidor, så jag översätter bara sista delen:

"När kulturen befinner på samma nivå på marknaden som kycklingar och sallad kommer man säkert att uppfinna ätbara böcker. Detta för att de bara skall kunna läsas en gång och på detta sätt tvinga dem som är nyfikna på en viss bok att köpa densamma. Efterhand som tiden går, kommer kanske SGAE, CEDRO eller vilken organisation det nu blir, som skall kontrollera dessa frågor, att sätta upp övervakningskameror på gatorna och edsvurna vakter anholder den som lånar ut en bok till sin vän, eller sonen som läser en bok som hans pappa köpt eller den stackars hemlöse, som tar upp en tidningssida ur en papperskorg för att läsa i andra hand.

När vi kommit till denna punkt, precis som i "Fahrenheit 451", vore det lika bra att förbjuda all läsning. Man kommer säkert att hitta på andra sätt att suga ut oss på."

Lizzie Tuve